

F 2
1883

საქართველოს
ი მ ე დ ი

სალიტერატურა და საკოლიტიკო.

ჟურნალი

წელაწიდი მესამე

Handwritten red signature or stamp

№ II, თებერვალი

1883

თბილისი

მ. როტინიანის და კომპ. სტამბა.

1883

14
1883
1883

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 2 Марта 1883 г.

ქ. მ. მ. მ.

რც-და ერთი მარტს გარდაიცვალა გენერალ ოტინტანტური და ქართველი გამონილი პოეტი გრიგოლ დიმიტრისძე ორბელიანი. ქართული პოეზიისთვის. ამ მწერლის დაკარგვა საკრძინოა. ჩვენი მწერლობა დღეს საკმაოდ აღწერილობით იმის დაშინების პროცესისა და იმისი დიდების შემოვლით. რადგან ეგულა ამას ეგულა ქართველი მკითხველი უჩვენ უუნაროდ წააკითხავდა, ამის გამო ჩვენ არა ვრაცხვავთ საჭიროდ იმაღლის ამ მოუვანას ჩვენ ჩვენის მხრივ პირუთვნულად ამ მოკლე ხანში მოვილაპარაკებთ ამის პოეზიასა და საზოგადო მოღვაწეობაზედ. მით უფრო საჭიროა ეს ჩვენი მკითხველი საზოგადოებისათვის, რომ თ. გრიგოლ დიმიტრისძეს ეჭირა რუსის მმართველობის დროს ისეთი მაღალი ადგილები, რომ ვერ აქამდის არა ქართველს არა სჭერია, და მრავალ-ჯერაც ისე მაღლა მდგარა, რომ ბუდი და უბედობა თავისი მშობელი ქვეყნისა ხელში სჭერია.

F200

განცხადება.

1883 წელში.

ყოველ-თვიური სალიტერატურო და საპოლიტიკო.
ჟურნალი.

„იმედი“

გამოვა იმავე სივრცით, შროგრამით და მიმართულებით. როგორც აქამდის გამოდიოდა, და ახლის თანამშრომლების დახმარებით.

ფასი რჩება წინანდელივე — წელიწადში 8 მ., ნახევარის წლით 4 მ. 50 კ., სამი თვით 2 მ. 50 კ. და ცალკე ნომერი 1 მ.

სხვა ადგილის მცხოვრებლებმა წერილები და ფულები უნდა გამოგზავნონ ამ ადრესით:

Въ Тифлисъ, въ редакцію грузинскаго журнала
„ИМЕДИ“

რედაქტორი და გამომცემი მ. გ. გუგუშვილი.

12 სივსხე
201032 I ნიკა

ამ წარის ხმაზედ თამარ ხალხსა არ ჰქორდებოდა, —
თუმცა სრულიად დედის ქცევა მას არ ესმოდა:

ივლიტე იფდა სახლში ისრე დამკვიდრებული,
თითქმის მოკეთე ჰქვანდეს სახლში დაბარებული...

არ ჰქორდებოდა ხალხსა თამარ, მასთან ცრემლს ჰღვრიდა,
უნდოდა შეველა, მაგრამ რითი? რით უშველიდა?
და თუ რომ ხალხსა დაიღსნიდა იმის სიკვდილი,
იმას ამისთვის ჰქონდა თავი გადადებული...

უცე გავისმა ნაღარის ხმა, ხმა დამახილის,
ხმა მეომართა საომარად შესაგრებული.

უცებთ ეველა გამოფხიზლდა, ეველას გული ჰბტის
და უცებ თითქმის სუეველასა მოეცა გული.

— ბერო დვალძე ხალხს უძისის, — გაისმა ხალხში:
— ეკლესიის წინ სდგას და მალეა უგრავს საევირსა,
თავით-ფეხამდის გმარულათა ჰზის იარაღში
და საომარად გამოითხოვს ეოველს ქართველსა.

— თოფის კვამლითა მთელი სახეაქვს შეჭვარტლული,
ტანისამოსი მტრის ტყვიით აქვს ცხავად გცოული,
მტრისავე სისხლით ხმაღ-ხანჯალი აქვს შეღებილი,
და მტრის სისხლშია მკლავები აქვს ამოვლებული. —

გავისმა ეს ხმა და ამ ხმაზედ მთელი სოფელი,
დედა-კაცი თუ მამა კაცი, ყრმანი თუ ბერი,
ვინ ვის გაასწრებს, ეკლესიის კარსა გარბოდნენ
და მოუთმენლად დვალძესა გარე ერტემოდნენ.

საქართველოს
ბიბლიოთეკა

აკერ განსმა: დაიწყეთ! — გროვა ხალხის
ისე მიმტეხნარდა და განუძა, გახდა უძრავი,
თითქო უსულოდ გრეუდიეოს. სულ-გაკმენდილს
მას დვალდისკენ წინ უძრავად წაელა თავი.

რა რომ ხალხის ხმაურობა სრულებით მისწყდა,
ხალხის შუაში, ერთს ბეგობზედ ვიღაც წარმოადგა
ის გაიმართა წელში მაგრა, და შუბლზედ სელი
მან გადაისვა და მოსწურა შუბლს ოთელი ცხელი.

შავათ აღმური თოფის კვამლის მას ასდიოდა,
წვერი ჭაღარა თოფის კვამლით გაჭმავებოდა,
დაკოდილობის სისხლი ისევე ჩამოსდიოდა,
და მტრისა სისხლი თავს და ტანზედ შიგ ჩასუდომოდა.

იმან უცნობათ დაჭკრა მიწას თოფის კონდხი
და შეარყია ძირს მიწა და გარეშე ხალხი;
მერე ბრიალით საშინელი შავი თვალეობი
ხალხს გადაავლო და აღუგზნო გუფსა ალეობი.

— ქართველო კანო!... სადღა არის ქართული კანო!...
დღეს ქალაჩუნათ, გოგონათ უველანი გაკედით...
მტერი კანს გვადგას, და ჩვენ ვტირით ვით დედა-კანო...
დახე სადამდის დაგეგნით და სადამდის წაქედით!...

— ქართველო კანო! თუ კიდევ გდის ქართული სისხლი!
გულ-ხელ დაკრებით რას უსხედნართ დედა-კანებს!?...
ხომ ჭხედავთ რომა მტერმა შეგვეჩა ნამუს-აყრილი
და თქვენ წინ ჭბილწვენ თქვენსა შვილსა და თქვენს ცოლებსა!?

— ჭხედავთ, ურჯულე ადარ გვინდობს, სისხლით არ ძღუება? —
რა სამაღაპო გინდათ იმათ თქვენ დაქმალთ! —
ჩვენი ქართველი ჩვენსედავე მათ მოუძღუება,
და, ნუ თუ უნდა ჩვენ ეს უველა მტერს მოუთმინოთ!

— მითხარით, აბა, რაღათ გინდათ ცოცხალი თავი! საფლავში შესძრავს ჩვენს შამუბსა ჩვენი ამაჰვი!...

ვაჟგანნი იუენენ, ვაჟგანგუზად ინტეგებდნენ, თავის სირცხვილს ჭი თავის თვალთ არ უუურებდნენ.

— ნამუსიათვის უნდა იუეკს კანტი ცოცხალი, — ჩვენ ეს ანდერძით მასა-მანით გარდმოგვეცემი; — და ჩვენ რას ვშვებთ? — თავადებზედ გვიჭირავს თვალი! აბა, მითხარით, თავადისგან რა მოგვეცემი?

— ხომ ჭხედავთ, რომა შეფეცა და თავადებიცა მარტო ჭიფიჭრობენ თავისთვის და არა სსვისთვის: მათ ხალხი უნდათ მხალხად მასინ, რადესაც ისა, წელში მოხრილი მათთვისა ჭლერის რთულსა და სისხლსა.

— ხახეით, რა რიგ უმატრონოთ იმათ გაგვიშვეს! ღვთის-წუალობა გაქვთ თავის-თავებს მალე უშველეს! ხალხი ჭი მისცეს მტერსა შირში შესაჭმელათა, თვით სამშვიდობო ბინას სხედან ნებიერთათ!

— ნებიერთობენ მთის წყაროსზედ, ჭიერსა გრილში, კულოთ ცივს ღვინოს ნებიერად არაკარაკებენ... ნებიერთობენ ჩვენი შრომით, ჩვენ ჭი კართ ჭირში, და ჩვენს მწარე ჭირს შორიდგანაც უურს არ უკდებენ.

— ქართველი კაცო! აბა, მითხარ რა იქნებოდა უკლებ-კაცოთა დიდი შეფე, გინდ თავადობა! აბა, უხალხოთ ამოიღონ იმათ თვის სმალი; აბა, უხალხოთ დამარცხონ სუთი თათარი!

— დიდს სვიმონ შეეეს, მდეკს და გმირსა, შეეეს ქუდოსსნს ეველა ომებში, ეველა იმის გამარჯვებაში, ვფიცავ მის სულსა და მის სხელს ნეტარ საღსოვარს, სულ თან ვსლებივარ, მასთან უდექ მტერსა კრიჭაში;

—მაგრამ ყოველგან და ყოველთვის ვარ მის მსახურად
 რომ უგლებ-კაცთა არ შექმნა გაქმნა ხელი: გიბ...
 გლებ-კაცის ხელით ყველა მტერსა უმელადებოდა,
 და თვითონაც გლებ-კაცს მუდამ მხარს უდებოდა.

—ბატონს მოურავს, სააკაძეს, კაცსა ლომგულსა,
 რომლას ბადალსა ვაჟ-კაცსა და შემმართებელსა
 შვირადლა გაზდის დედას ძუმუ, მე ვახლდი გვერდსა
 და მხარშია უდექ, ომებშია მას მოუღლელსა,

—მაგრამ ამ ბრძენსა და მდეგ-გმირსა, შეუდრეკელსა,
 რომლის რისხვასა ვერა კაცი ვერ შეუდგრობდა,
 რომლის სახელი აშინებდა სტამბოლს ხონთქარსა,—
 უგლებ-კაცთა მტერსედ სმალს ვერ ამოიღებდა!...

—მას რას უყურებთ თქვენ თავადებს, ხომ ხედავთ რომ დღეს
 საქართველსა ეს დღეები თვით დააყენეს:
 დიდ-მოურავი და ყენი თვით გააჩისხეს,
 და უნამუსოთ თავის მტრებსა ჩვენ პირში მიგვცეს!

—აი იმათი საქმეები და თავონობა!
 მას რაღათ გინდათ თავადების თქვენ თავადობა!?
 ხმალი აიღეთ ვისაც გესჯით ვაჟ-კაცის გული
 და ვინც ნამუსსედ ჯერ არა ხართ ხელ-აღებულნი!

—აიღეთ ხელთა თოფები და ან შეიღდ-ისარი,
 ვისაც არა გაქვთ, აიღეთ ხელთ თოხნი და ბარი,
 ბერკეტი, ხელნა, ტული, ცელი, დანა, ნამგალი—
 მტერსედ ჩვენ ყველას მოვიხმარებთ; და ვინც ჩვენგანი

—ყველასედ უფრო გამოცდილი და მარჯვე იყვას,
 იმას მივანდოთ თავადობა, წინ ის წაგვიძღვეს,
 იმას გასწიოს თავადობა, გვაკეთოს მტერსა,
 ან გაკვიმარჯოს ან შეგვაკლას ურჯულს ხელსა!

— მაშ, აბა მომეყო და აიღეთ ვისაც რა შეგხვდება
ვახსენოთ ღმერთი და მტერს უკუაა გზაში ჩაუდგეთ;
გავიდეთ სოფლით სოფლებშია, დავნეთ ბუჩქებსა
და დაუძახოთ საომარად ქართველ ბიჭებსა.

— ქართველთ ბიჭობა მთელს ხმელეთზედ არის განთქმული;
უჩვენოთ მტერსა, რომ ისევ კვიდის სისხლი ქართულია;
უთავადლოთაც უჩვენოთ, რომ თავს დავსტყვით ძესა...
მაშ აბა მომეყო და შეუდგეთ ვაჟვანთ საქმესა! —

და აქ დავალიძე უცებ შედგა და ხმა ჩაკვირდა.
ხალხსა ძარღვებში აღელვებით სისხლი უცემდა.
დედა-კაცებიც კი გამხსნევდნენ და სულ შინათ იყვნენ,
რომ თათრებსედა საომარათ მთლათ გასულიყვნენ.

— შენიჭირიშე! — გულიდამა აღმოხდა ხალხსა: —
ბერო დავალიძე! შენ იქნები ჩვენი თავადი.
შენ გაგვიძეხი და ეჩვენებთ ჩვენს ბიჭობასა,
ეჩვენებთ რომა გული გვიცემს კლდე და ფოლადი!

— აბაღე, ძმანო, იარაღი გამოვიტანოთ
და გვირ ბეროსთან ვაჟ-კაცურად თავები დავდლოთ! —
ამ სიტყვებთანა სუველანი სახლებს ეძგერნენ
და საომარად თოფ-იარაღს სწრაფად ჭებურავდნენ...

ამა ხალხისა ვგუფაშია, დედა-კაცებში,
იდგა გამშრალი მშკენიერი ჩვენი თამარი.
ბეროს სიტყვებსედა იძლებოდა ის მთლათ ძარღვებში
და მთლათ უთრთოდა და უნტოდა გული მღელვარე.

XIV

დაბრუნდა თამარ, მთლათ მღელვარე, თავის სამყოფში
და შადრევანებრ იმას სისხლი თავს აწკეპოდა;
ბეროს სიტყვები შეუწვევტლად უდგა ურეებში,
და მისი გული ჩაქუნივით იტემებოდა.

მას თვალ-წინ უდგა მღელვარება შეუკრილი ხალხის,
სულ-განახული უურის-გდება მდსნელი სიტყვისა;
მის ატარება დაძინილსუდ ბერო დვალდის
და თავთ განწირვა სუუკელასგან ბრძოლად მტრისა.

უდგა მას თვალ-წინ გამხიზვნელთა ხალხთ ჟრამული,
განწირულებით თმათა სოჭვა, ვინცა რეებოდა;
უდგა მას თვალ-წინ ცოდვის ლული, გარს მოდებულდი
და წარისა ხმა, რას თათართა მახულა ისმოდა.

ეგდო მღელვარე თავის საწოლში, მთლათ ანთებული-
უნდოდა ლოცვა და ლოცვა თავს არ მოსდიოდა.
ის იყო მხოლოდ ერთი თქმით გატაცებული,
რომ ვაჟ-გაგებთან თოფით ხელში გზას გასდგომოდა.

იმას უცემდა ახლა გული იმით მხოლოდა,
რომ თავის სამშობლოს მტრის მასვილსა შეჭკაუებოდა,
რომ ვაჟ-გაგებად და გულ-სრულად ხალხთ საცაგადა
შუა თათარის გუნდს ხელთ მასვილით გადაჭრეოდა.

ის აკერ მზათ არს ტანთ გადიცვას ვაჟთს ტანთსაცმელი,
შეისხას ტანსუდ იარაღი, შეჭკმაროს ცხენი,
გავიდექს თვითცა სოფლით — სოფლად, დასცეს ნაღარსა
და საომარად დაუძახოს მთლათ ქართველს ხალხსა.

„ან არა, — ჭიჭირობის, — ასრე ქალის სამოსელითა, —
 თმა გაშლილი და ფეხ-შიშველი, ხელთ მახვილითა,
 გავალ სოფელათა და შევძახებ ხალხსა ქართველსა,
 რომ ქუდზედ კაცი გაკოცონეთ ურჯულთა მტრისა.“

„დავარცხენი თავადთ და დიდებულთ, დავარცხენი შევეთ!
 მე, უსუსური, მათ აღუნთებ ვაჟ კაცთა გულსა...
 იმათ თვალ-წინა მტრას მახვილსა მე თავს შევაკვეთ,
 ნუ თუ ვერც მაშინ გაუღვიძებ გულშა ნამუსსა?“

„უმოკვდები მათ წინ! ნუ თუ მაშინც არ დავარცხნიან
 და ჩემს შემუსვრილს ბავშვს გვამსება არ აღიძვრიან?!...
 თუ არ იმათა, საღსსა მანინც ეს ადელუკებს
 და თვის საღსსა აღად ამ სიკვდილით თავს გამოადებს!...“

იყო ამ თვიქრში სისხლ მჩქეფი, ტვინ ადულებული,
 კვლარც იჯდა და ვერც დგებოდა, ატარებული.
 აქ უცბათა მან აიღო კალამი ხელსა
 და სახქაროთ ხელი მიჭყო წიგნსა ივიცხელსა.

მას მოაგონდა თვისი გმირი ბეძაშვილები:
 ისინი მეჟეს თან იახლენ იმერეთშია,
 და აქამდისინ უნდა იყვნენ შინ მოსულები
 თავის დასადგურს — გასასიზნავს ადგილებშია.

ხაუკდა წერას და ასრესა ხელს ვერ ასწრებდა,
 თვალ-მოუსწრებლათ ხელს ანძრევდა, სიტყვებსა სწერდა;
 სწერდა სახქაროთ და თან სიტყვებს სეპირ ამბობდა,
 თითქო ის ამ დროს ბეძაშვილებს ესაუბროდა.

„თქვენი გმირობა იყო ყველგან ხალხში განთქმული,
 ხალხი თქვენს სახელს ღმერთისაკით სცემდა თაყვანსა;
 თქვენც კი ამ ხალხსა გასაჭირში არ უგდეთ ყური
 და უბატრონოთ ხელთ ჩაუგდეთ უწყალო შაჭსა.“

მათ არ იცოდნენ, რა დაეწყოთ და რა ეზრუნათ. უნდოდათ ბრძოლა, და გამბედავით სხვათ არ ჭებუდნენ.

ვით მწუჭვალს წყალი, იმათ მტრისა სისხლი სწყუროდათ, მაგრამ მარტოკა მტრის შუბმას ვერა ჭებუდნენ.

იყვნენ ამ ფიქრში და ერთმანეთს კვითხობდნენ. ჭეიქობდნენ, სწუსდნენ, თათბირობდნენ, ხელეხ ინტერკვდნენ, და საიმედოს ამ საქმისთვის ვერა ჭებუდნენ, — გადაკვეთაღს აზრს ჯერ ვერაფერს ვერ დადგომოდნენ.

ჭეიქობდნენ საქმეს, თან კი გული ესვრით საომრათ. აქ უეცრათა თამარისა წიგნი მოერთვათ.

გაღსნეს მათ წიგნი, წაიკითხეს და მოღათ აკნთნენ: თავის წაკითხულს და თავის თვალს არ უჯერებდნენ.

ნორჩი თამარი, ბავშვი თამარ, მათ, გათქმულთ გმირთა, ვაჟ კაცობასა უძრახვიდა მრისხანებითა!

ეს ნორჩი ქალი, სუსტი ქალი, უთვლიდა მათა, რომ შეაკვდება ქვეყნის მტრებსა მათ მაგივრათ!

შვიდთავე ძმათა ერთმანეთსა შეჭებდეს ჩუმათ და ამ შესეღვით თვის განზრახვა გამოსთქვეს სრულად, მათ ერთპირათა გადასწევიტეს, რომ ამ სირცხვილსა ბევრითა სჯობდა — მისცემოდნენ შწარე სიკვდილსა.

იმათ შვიდთავე ერთპირათა სთხრვეს გვიანა, რომ მას მიეცა მათთვის ნება ჯარის შეურისა; რომ სხვა თავადებს ძლიერებს და ქართველთ ერთგულთა გივი შესთქმდა მძვინვარე მტრის საიდუმლოთა;

რომ ჩერქეზისა ბატონისთვის ჯარი ეთხრენა, — და ჩერქეზთ ბატონს ერთ-ერთი ძმა იახლებოდა, — რომ ორგული ძმა კახეთისკენ მას დაეიხრენა — და კახთ-თავადებს მტრისა ჩუმათ განზრახებოდა;

რომ ორ-ორა ძმა წაჰვიდოდა თუშ-ფშავ-სევესურში;
 რომ სანდო უმანი გაეგზავნა სხვა მთის საღებებში
 და ამ გმირთათვის საომარად მას დაქმნა,
 რომ ამაჟღერა ქართველთ მტერთა მით აელაგმნა.

თუმცა კი გივი არა ჰტყობდა თავში ძალსა,
 რომ მძლავრი შაჰის გამგლავება მას შესძლებოდა;
 მაგრამ შვილები მისდგომოდნენ ზირში მამასა,
 რომ თუ უკვლავად ის მათ ნებას არ დაჰყუებოდა,
 მაშინ მარტონი დაესმოდნენ ძლიერსა მტერსა
 და მარტოვანი შეაკვავდნენ იმათ თავებსა; —
 და აქ მოხუცი გივი დაჰყვა შვილთა ნებასა:
 ენდო მათს გულს და მათთა მკლავთა ძლიერებასა.

აგერ შეუდგნენ გაბედვითა მძიმე საქმესა.
 აგერ ქალები უსხედან და სწერენ წიგნებსა:
 სწერენ ერისთვეებს, ბაჩათაანთ, ციციშვილებსა,
 ჩერქეზთ ბატონსა, თუშსა, ფშავსა და ხევსურებსა;
 სწერენ კახელებს, ქიზიყელებს, თიანელებსა;
 სწერენ წილგნელსა, ნიქოზელსა, ურბნელს, მრგველსა,
 კათალიკოსსა, სამთავნელსა, ბოლნელს, ბოდბელსა, —
 სწერენ ვისგანაც მოელთან რამე ღონესა...

დიდს ხანსა ჰქონდათ მამასა და შვილთ საუბარი,
 როგორ დაეწოთ საქმეები, ვით წაეყვანათ;
 ყველა ახწონეს და წარმოასთქვეს თავ-თავის აზრი,
 და ახლა, თითქო, ყველა იმედს იმათ აძლევდათ.

დასწერეს წიგნნი, გადასწვეიტეს საქმის დაწყობა,
 და მათ გულდიგან თითქო ღონედი ჩამოეცადათ.
 სიხარულითა ერთმანეთსა უწყეს ღაღობა,
 ერთი ასათა ახლა მტერზედ გული მოეცათ.

მათ სინარჯულით გული უცემთ, ელვა ტანს უფლისა
 თვალ-წინ ესახვით თოფის სმა და ელვა ხმალისა;
 უდგათ თვალთა წინ ქართველთ ჟარი მტერისა ვით ებრძვის,
 უდგა თვალთა წინ მისევნა და წეობა რაზმისა...

ერთსმივე სუუველამ გარდასწევიტეს, რომ ადრიანათ
 შვიდნივე ძმანი სწრაფად უნდა ცხას გადგომოდნენ
 და საქართველო აქმალათ შთლათ ერთიანათ.
 რომ ქართველები ამოწევიტეს გადაჩენოდნენ.

შუალამისას, ნაწრომნი და დაღალულები,
 დამე ნათენი და აჯიქრებით მოქანულები.
 მთელი სასლობა, მოწევიტილი, მიეცა ძილსა,
 მიეცა ძილსა, ძილსა დელვილს, გრძნებით გაგვილსა!

სძინავთ შვიდთ ძმათა და ჭხედავენ ქართველთა გმირთა,
 რომ ერთიანად აშლილან და მიდიან მტერსედა;
 ჭხედავენ დროშათ აშართულთა მტევიტეთ გაშლილთა,
 და ქართველთა შეითქმება სვეტი ცხოველსედა;

ჭხედავენ: მოდის გმირთ ჩერქესთა ნაქები ჟარი
 და ქართველებსა ძველებურად ძმურად ჭხეველიან;
 ჭხედავენ — არის ცხარე ბრძოლა, ჭდის სისხლის ღვარი
 და მტრისა სისხლსა ქართველები რუებრივ ჭღვრიან;

იბრძვიან ცხარედ შვიდნი ძმანი, მტერსა ზარსა სტემენ,
 იბრძვიან ცხარედ და მტრის გუნდში გადერკვიან;
 ქართველთა ხმალი ელავენ და მტერთა ჭკვეთავენ,
 და მტრისა რაზმი სურვს ადრევენ, კიდევ გარბიან.

აკერ ყვენი თვით მოუძღვის თვის რაზმებს წინა,
 მაგრამ გმირულათ ქართველთ რაზმნი ეკვეთებიან;
 აკერ შვიდთა ძმათ ქართველთ რაზმით დასცეს ყიფინა
 და თვითონ ყვენს შესაკვეთათ ეტანებიან!

ანის ეიჟინა, ხმლისა გლეჯა და სისხლის ღუარნი! ეროვნული
მაცხოვრებელი
 გულ-გაღვიძალი, წითელ ჰერანგ საკინძ გაღსნილი,
 შუა მტრის გუნდში შედის გმირი ქართველთა ჯარნი,
 კოხტად, ქართულად, ბებრდზედ ბუხრის ქუდ ჩაკეცილა...

მაგრამ, აჰ! უცუბო სუფუქვალაფერს მოედო ბნელი!
 მათ, შვიდთა ძმათა წინ გაუღსნათ უცუბო ქვესკნული...
 მიწამ პირი ჭქნა და შვიდნივე ძმა ერთათ შთანთქა,
 შთანთქა და ისევე მიწას პირი უცუბო გადაქნა!...

და ძამა მათი გვი ჭხედავს სხვა რიგ სიზმარსა:
 ის ჭხედავს თავის მოსისხლე მტერს ანდუკაფარსა:
 ის სიკვდილათა, ვითომც, იყო გადაგვირული,
 ჯარათ თან ახლდა მავნენი და ეშმაკუჯი;

ჯოჯოხეთისა ხათხათით და წივილ-ეიჟინით,
 სულთამხუთავის ხელში ცულებო ამართულები,
 იმის სახლ-კარსა ერთუმობოდნენ რკინის რგოლივით
 და შეუპოვრად ვეუფას ჭნთქამდნენ ეს წყუულები.

ჭხედავს, წყუუზნი, ცუცხლსა და ნავთს შეასაკებენ,
 სღვებო მის სახლს არტემენ და მის ცოლ-შვილს მაში ჭლუბამენ...
 იბრძვის ცოლ-შვილი დასადსხულათ თავის თავისა...
 აჰ, თითქო, გივსა უურს მოესმა ღელვა ჯარისა!

მთლათ ტანის თრთოლით საწოლიდგან გვივი ავარდა.
 მას ჯარებისა ეიჟინისა შემოესმა ხმა.
 ესმის სახლკარსა თავს ანგრევენ, თოფის ხმა ასტუდა
 და ალაგ-ალაგ ნკრევა იწყო რიხემ მაგარმა.

წამოხტა გვივი და წამოხტა მოკელი სახლდას.
 მტერს ივი ზარი, რაც მათ ნახეს სანახაობა!
 უოკელმსრივ ერთებათ მტრისა რაზმი, ეიჟინას სტემდნენ
 და გაშმაგებით სახლის კედლებს თავზედ ატყევენ.

ყოველ მხარეს ალიონი სტემდა ნენსლისა:
 მათსა სარჩოსა და სამყოფსა ჭშთანთქავდა აღა. ერქონსუნი
ნიკლიმთქა
 გარშემო მთანი წითლათ ჭკავდა მთლათ შეღებილსა,
 მტრის ვაქს გაჭქონდა შეუწვევლივ გუგუნ-ურიალი.

გავარდა გიჟა გარეთა და... იქვე დაეცა,
 მტრის ტყვიისაკან გულსა და ღვიძელ დანსაკვეული!
 უსულა გვამსა ხანჯლით სელში მას მტერი ენა
 და აფთარივით ჭხევადა, ჭკლავდა, გაშმაგებულა!...

ამ ამბავსედა, ჰერანგა და ხმალ-გაწვიდელები,
 მალლა თანჯრიდგან ჩამოეშენენ შვიდნივ გმირები;
 შიჭყუდეს ზურგი ერთმანეთსა და გადაერივნენ,
 დასცეს ყიჟინა და ფეს-ქვეშა მტრისა სთუკვიდნენ!

დასცეს ყიჟინა, და შესდრიკეს მტრისა რაზმები...
 მარტო ჩახანი-ლა ისმოდა მათი სმულებისა;
 თითოს შეჭკუნესდნენ გაკეთილნი მათგან მტერები
 და საუყუნოთ მათ ხმალთ ქვეშე სწევვტავდნენ სმასა.

მაგრამ აკურა დაკოღვანი მათაც დაეტყუთ:
 სისხლი თქრიალით ჭრილავიდგან რუებრ სდიოდათ;
 იმათ მკლავები თან-და-თანა მდუნედ მოეშოთ
 და თან ასალი მტრისა რაზმი თავს ესხმებოდათ.

და, აი სისხლით დაიცადნენ, გასცვივდათ ხმლები!
 საკეპავივით ხმლებს და ხანჯლებს უშენენ მტრები.
 აკურ დაჭკვეითათ ერთიანათ ეკედას ზუზლები,
 და ერთმანეთსა გადაუარნენ შვიდნივე ძმები;

გადეფარნენ და მტრის მახვილსა კისერს უშვერდნენ;
 და კბილთა ღრჭენით დუმასავით მტერნი ჭკეპავდნენ...
 გაჭქრენ ეს გმირნი მტრის მასვილ ქვეშ, მაგრამ ისინი
 დღესაც ხალხისა ხსენაშია არიან გმირნი.

დღესაც ანდაზათ დარჩომილა ხალხის სსოვნაში
 მათ დანაგრულთა და უძღურთა მოკლას და შეკლას;
 დღესაც ხშირათა გაიგონებთ ხალხთ სიმღერაში
 დაზნულთ ხსენებას და იქება მათ საქმე ყველა...

გასწუდნენ ეს გმირნი! მაგრამ მტერნი მათ არ დასჯედნენ:
 გასაყლელტაკათ ახლას იმათს ცოლ-შვილს ეძებენ;
 მაგრამ ცოლებსაც ქმართ გმირობა გულის ჩარჩენოდათ
 და მათ გაყლელტა მტრებს იათათ არ უჯდებოდათ.

იარაღითა და თოფებით დაზდნენ თვის მტრებსა;
 ჩასდგნენ კარებში და მომსუღელთა სჭრიდნენ თავებსა;
 თან ხმალს იქნეოდნენ და თან სტენდნენ დაცლილ თოფებსა
 და არც ერთ ტყვიას არ აცდენდენ მოსისხლეებსა.

იბრძოდნენ ასრე შედგრულათა გმირი ქალები,
 ვიდრემდის იმათ თავს არ დასცეს სახლის კარები.
 მაშინ ესენი მტერთ დააკლეს ქმარ-შვილთ ზედ თავზედ,
 და გამარჯვებულთ ჭქნეს ხადილი შეზუსერიდს გვამზედ.

მასუგან დასჭრეს ერთიანათ დაზნულთ თავები,
 სარის წვერებზედ გამარჯვების ნიშნად ააკეს.
 რა რამ აიკლეს და გადასწვეს სარხო, სახლები,
 დაბრუნებულთა ეს თავები წინ გაიმძღვარეს.

XVI

ნაწვევტ ღრუბლებში სრულმა მთვარემ ამოჭყო თავი
 და გადაჭფინა არე-მარეს ნაზი სხივები;
 ტვისა წვერებსა ალაგ-ალაგ სცემდა ნიავი;
 ნაზი წელივით ირხეოდნენ ალვის ხეები.

ხეობის სიღრმე ნუბრად მოსისინებდა
 და ტბილსა გრილოს საამურსა ნელა მოჭებრდა,
 ტალღათ ხუილი მდინარე წელის ტბილად ისმოდა,
 წმინდა მდინარე მთუარის შუქზედ სსიკებს ისროდა.

ხეობის ძირში იფრდობზედა წელისა ჰიროსა,
 გარშემო ტყეს და გენახებში სულ მთლათ შთანთქმული,
 ციხე-გალანით ედგა სახლი გივი დაწნულსა,
 სახლი ძველადვე გებული და ძველად ქებული.

მარტო ივლიტე თვის შვილებით დარჩა ამ ხანსა,
 და ხვალ აპირებს ისიც წასვლას სპარსთა ბახსა,
 მას სააკაძის ნახვა მეტად ეშურებოდა,
 რომ ამით მალე თვის განზრახვა შესრულებოდა...

თან-და-თან სოფლად ხალხთ იფენის ხმა სრულად მიწინარდა,
 მსოფლად აქა-იქ ხმაურობა ოდნავ ისმოდა
 გასახიზნავათ სოფლის ხალხის სამზადისისა.

დაქანცული და მოწყვეტილი ხალხი ღრმა ძილსა
 მიეცა ოდნავ, რომ ხვალ ადრე რაყრაყ დილსა
 გაესწრო, ვისაც კი შეეძლო, სასიზნ ბინასა,
 ან თვის ცალ-შვილით შეჭთვაროდა ტყესა და მთასა:
 ალელუილები აჩქარებდნენ მოსვენებასა.

თითქო ძაღლებიც კი ჭერძნობდნენ, რომ ამ ქვეყნის ხალხსა,
 რადაც ამბავი საზარელი თავს დასდგომოდა,
 და ხამუშ-ხამუშ თითქო ჭხედკენ მგლისა სროკასა,
 მათი ყმული და წკავ-წკავი შორს გაისმოდა.

გივის სახლშიაც ყველას სძინავს, აქვს ტბილი ძილი,
 მსოფლად არ სძინავს ალელუებულს მშფოთარს თამარსა:
 იმას დკალიძის სიტყვები და მის შეძახილი
 ისევ უურს უდგა და უმღვრევდა გულსა და გვამსა.

—ღმერთო მალალე! — იმასოდა გულ-მოკლეუათა, —
 რატომ არა ვარ მეც ვაჟკაცი, რათა ვარ ქალი! —
 მამინ ხმლით სელში შევაკლავდი თავს მტერს მტრულათა
 და გმირ ბეროსთან შექნებოდა მეც ხელში ხმალი.

— რატომ ქალებს ვი სამარად არ გვეძახიან!
 სხვასუდ ნაკლებათ მეც ნიშანში თოფს არ ვესროდი, —
 ვაჟკაცსუდ მეტათ ბუკრსა ქალსა გულნი გვესვიან, —
 და თავის დღეში მტრის მახვილს არ გავუცნოდი! —

ოჲ ამ თქიქრში ნორჩი თამარ და ნორჩს თვალებსუდ
 მდგურაჲ წრემლი გუგურივით გადმოსდიოდა.
 ბეროს სიტყვების გამგონესა მას თავადებსუდ
 ბრძნი გულისა უელამდისინ ამოსდიოდა.

გადის ღამე და თამარს გული უფრო უღელავს:
 მას არ ასვენებს წარდასხმული ხალხის წრემლება.
 უპატრონობა ამ ხალხისა იმას გულს უკლავს
 და არ შორდება გონებიდგან ბეროს სიტყვები.

—ღმერთო! — შეხმანა იმან კიდევ: — რათა ვარ ქალი,
 რომ მტრის საკვდავად აღმემართა მეც ხელთა ხმალი! —
 და აჲ ჩათუქრდა და მუჭებში შიგ ჩაჭყოთ თავი.
 — არა, ამ ხანად ის სჯობიან, რომა ვარ ქალი!

— მე, ქალი, გავალ ხელში ხმლათა, შირში საუკირით
 და დაუძახებ დავრდომილს ხალხს მაგარის სიტყვით,
 რომ სამარად აღიჭურვოს, მტერსა მიუხტოს,
 ან მოჰკლას მტერი და ან იმას თვითონ შეაკვდეს!

— სუ თუ არც მამინ, როს მნახვენ უსუსურს ქალსა,
 მტრისა მახვილსუდ შესაკლავად გამზადებულსა,
 როს იხილავენ ნორჩსა ქალში ვაჟკაცის გულსა,
 არ შეირცხვენენ, არ აღმართვენ მტერსუდ მახვილსა?! —

და გადასწევიტა აქ თამარმა, რომ ადრე დილუფი
 ის შეუდგება ამ საქმეს სმლით და საუფირით; ბიზლირთა
 გაკა სოფლიდგან სოფლებშია, ხალხსა შესძახებს,
 მივა დიდ-კაცთა კართა წინა და საუვირს დასრქმს:

აქ შესარცხვენსა, საუვედურის შათ ეტყვის სიტყვებს;
 მოვა ტაძართ წინ და შესძახებს ბურებსა და მღვდლებს;
 მივა მღვდელმთავართ სამყოფებთან, მათაც დაარცხვენს;
 მივა გლეხების ბანებზედა და უქადაგებს, —

მთლათ ერთიანათ აიშადოს ხალხი ქართველი,
 რომ მით შესდრიკოს ნაქესები აქამდის მტერი;
 და თვითონ თამარ უველასე წინ მტერს ეკვეთება
 და სელში დროშით ქართველთ ვარებს წინ გაუძღვება;
 თვითონ პირველი გადერევა მტრისა რაზმებსა,
 თვისა სამხსნევით გაამხნევენს მთელს ქართველებსა;
 ერთი რაზმიდგან ეს გადავა მთარე რაზმსა
 და გაამხნევენს შემინებულს და შემდრკალს ხალხსა.

ჭფიქრობს ამ გვარათ ნორჩი თამარ, და მისი გული
 გამოუთქმელად იყო ამ დროს აღელვებული...

მას აკერ უდგა თვალთა წინა ხალხი ქართველა
 სუ მთლათ აშლილი და მტერზედა გამხედრებული.

მას თვალ-წინ უდგა შაჰის ვარჩი მთლათ აღმოიხერხილი,
 და საქართველო მტრისაგან თავისუფალი;
 ედგა თვალთა წინ. ვით ქართველნი სელ-განპერობილნი,
 ღმერთს მადლს სწირავენ, რომ მტრისაგან იუვნენ დაღსნილნი.

და აქ თამარი ეურს დაუგდებს თავის სახლობას, —
 ესმის რომ ეველას სახლობაში ტკიბილათა სძინავს.
 მაშინ, საბნის ქვეშ, მოვ პერანგა, თმა გაწეწილი
 ადგება ნელა ვულის თრთოლით, იქნ-აერეფილი,

მივა და ხატ-წინ დაიჩოქებს ხელეხს განუზეროდს;
 მხურვალე გულით ცხარე ცრემლით შეჭკედრის ღმერთსა,
 სტირის უმანკო ცრემლებითა და მოთქმას იწყობს,
 სტირის და მოსთქვამს ამ უკარს საგრძნობს შწარე სიტყვებსა,
 რომელ კერ შეოსნეს ღოგებთანაც წმიდა მამათა;

ამბობს გულ საკლავთ, შემპწუნებელთ, რჩეულთ სიტყვათა,
 სიტყვათ, რომელიც გინდა ქვას და კლდესაც სმენოდნენ,
 თვითონ ქვასაც და თვითონ კლდესაც კი მოაღბობდნენ...

დიდს ხანს სდგას ასრე ხატების წინ მოთქმით თამარი,
 დიდ ხანს ეკედრის დაიჩოქილი ცრემლით მტირალი;
 დიდს ხანს შესტირის ღმერთს, რომ იმან მოჭსედოს ხალხსა
 და ნუ გასწირავს თვის ერთგულსა და თვის მშობსაგსა.

ეკედრის ღმერთსა, რომ მხნეობა მას გულსა მისცეს,
 რომ სხვასაკითა იგი მძლავრი მტრის წინ არ შედრეკეს;
 ეკედრის ღმერთსა გაუმარჯოს იმის საქმესა
 და გაუმარჯოს თავის მტერზედ ხალხსა ქართველსა ..

მოსწყდა თამარი ბეგრი ღოგით, და, მოქანცული,
 ის გადაეშვა ღია ფანჯარს და ღია გული
 მან მიუშვირა ღამის სიონს, აღელვებული,
 და მას მოჭბერა მთის ნიაჟმა ტყეას უგავილთ სუნი.

თამარ შტერივით დიდს ხანს იყო გარინდებულდი.
 გარს სიურუა, მხოლოდ ისმის წულასა ხუილი;
 მოხანს მთის წვერო, მთვარისაგან განათებული
 და სოფლით ისმის გულ-სახეთქი ძალღთა უმეილი.

ჭინის ასე თამარ ტბილი ღამით იმშვიდებს გულსა,
 გულსა დაღაღულს, გულსა დეღვილს და წამებულსა.
 და უცებ იმან თვალი მოჭკრა: ხეობაშია
 რაღაც ჯოგით შემოვიდა გაღმით წყალშია.

შეჭერთა თამარი და თვალბუნად ხელი მოისკვამოდა, კვალად შეჭხედა იმ მხარესა და ჭხედავს ისა, რომ ტუის პირიდან ცხენოსანი ხალხი ჩამოდის, მოდის წყალთანა და წყალშია ბრთხილად გამოდის.

„დვალბე თუა—ა“! გაიფიქრა თამარმა გულსა. „უთუოდ ბერო გადეკ სადმე ჯარებს შეჭყრიდა და მიაშველებს სხვა ჯარებსა, ომად გასულს!“ იყო ამ ფიქრში თამარი და ჯარს უცქერიდა.

უფურებს თამარ—ჭხედავს ჯარი ერთემეკა გარსა უოკელი მხრიდან მათს ციხესა და გალავანსა. უცბე უიყინით საშინელათ დაიგრიალეს, გალავანს ასულა, და ციხეებს ნგრევა დაუწიეს.

—გაი! თათრის ჯარი!—აქ თამარმა მწარედ შეჭკიულა. ამ კივილსა და თოფის ხმაზედ იქეს დადგა უკვლა. მტერმა თოფები დაუშინა კარს და იანჯარსა ტყვია, ვით სეტყვა შედიოდა საწოლს ოთახსა.

სამმა ტყვიამა ერთს მოახლეს განვლო გულშია, ერთმა ტყვიამა გაუარა თამარს პერანგსა; ერთს გამზრდელსაცა გაუარა ტყვიამ მკლავშია, და სუეკელსა შიშის ზარი დაეცა თავსა.

ზარდაცემულთა არ იცოდნენ ვის რადა ექნა. აგერ მოაწვა ჯარი კარსა, მან იწყო ზნექა. გარედგან ტყვია და უიყინა ეურს აბრუებდა, და ჯარი ბანსედ დასანგრევით ამოდიოდა.

შიშისაგანა გამქრალნი და დაკარგულები, იდგნენ ქალები ერთ კუთხეში მიუფულები, სიმწარისაგან ინტკრეკდნენ ხელთ, იგლეჯდნენ თმათა და მოკლოდნენ დასაცემათ თათრების ჯართა.

უცებ საშინლათ იგრიალა გარების ბჭვმა
და სწოლისა კარი შიგნით გრგვინვით დაეცა.
—ჩქარა სანთელი!— დაიძახა სძამ მრისხანემა
და სმა ეს იყო ქართველისა და ნაცნობიცა...

ეველა ქალები იდგნენ სულ მთლად პერანგები,
რათგან ტანთ ჩაცმა ვერ მოისწრეს წარდაცემულთა.
რა ესმა თამარს, რომ აქნითოთ უნდათ სანთლები,
სირცხვილმა სძლია და ის ეცა შორის გუნჭულთა.

აკერა გუნჭულს, ბუხრის კუთხეს ეუფებოდა
და სანთლის შუქსედ თათართ ნახვას ელოდებოდა.
როდეს აქნოხენ იმის წინა ჭრახვი, სანთელი,
მაშინ თამარმა დაინახა ხალხი... ქართველი!

ოათრების წილად ქართველები მათ დასცემოდნენ
და კბილთა დრჭენით სასიკუდილოთ ეტანებოდნენ.
ხმალ გაწვდენილი, თვალ ახოებით, ვითა ავითარნი,
ჯარს უბრძანებდა ანდუყაფარ ამილახვარი!

მას მხარში უდგა ერისთავი, დიდი იასუ,
კაცი ღომგული და სისხლით და ბორბოტით საკრე-
ამ ორთავ თავადთ შებრალებს გულს არ ესახათ,
სისხლის დაღვრა და კაცთა ცრემლი ღვინათ ესახათ.

იულიტემ იცნა ერისთავი და ანდუყაფარ,—
შორს დაიხრე და შესტარა, განუხერს სელი:
—ძმაკ ანდუყაფარ, ძმაკ იასუ! იცით რომ თვით ვარ
გივი ღახნელის მოქიშვე და მის სისხლის მსმელი!

—თუ გვიმ გცოდათ, მე დასავით თქვენ გიუურებდით!
რა სახელს შეგძენთ უმღურთ ქალთა დაღვრა სისხლისა!
თქვენი ღვთისათვის ნუ დაგვსოცაუთ, შეგვიბრალებით
და ჩვენი სისხლი დაავალეთ თქვენს მეუფესა!—

სთქვა ეს ივლიტემ და თვის ვაჟი მოებრჭო ყველსა...
 შებრალების წილ ანდრუაფარ გულის სიღრმესა
 ერთი რუხრუხით საშინელათ შემოჭლრიალა,
 რომ სახლმა, თითქო დასანგრევათ, დაიწრიალა:

— ვინ შევიბრალო!... ხმალი მაგათ, დაზნულთ გასაგისს!...
 ხმალი მაგათ!... მუსრი ყველა დაზნულთ გვარს და ჯიშს! —
 აქ თვალთ ბრიალით ანდრუაფარ წაიძრო ხმალი
 და ზედ მიკარდა ივლიტესა, ვითა აფთარი.

ივლიტე მწარედ გადაფაფარა თავის ვაჟ-შვილსა
 და იმის ნაცვლად მაუშვირა თავი მახვილსა.
 ანდრუაფარ სწვდა გრძელთ ნაწნაგოს და დასცა ხმალი
 და ხელში შერხა მშვენიერი ივლიტეს თავი!

სხვა მსახურებმა ხელი სტაცეს ივლიტეს ვაჟსა.
 მის გული იყო გამშრალი და მთლათ გაყინული.
 მაშინ გი გვლარ მოუთმინა გულმა თამარსა —
 ბუხრის კუთხიდან გამოქანდა, გამმაგებული.

— ვერ მე მომკალით! — მან შეჭყვირა სასარელათა.
 და ის პერანგა, თმებ გაშლილი, მთლათ ანთებული,
 თითქო ითხოვდა სისხლის მსმელთა საბრძოლველათ...
 ამ სანახავზედ გახდა ყველა გაოცებული.

შეჭერთნენ მსახურნი, ნატარა ხანს დაუშვეს სმლები,
 გაოცებულთ დააკვირვეს თამარს თვალები.
 მაგრამ იასემ ხელი სტაცა თამარის ძმასა —
 და თანჯარიდან გადაუგდო ძირს მდგომისა სალხსა.

— თავი მოსჭერთ მაგასცა! — ვით ჭექის ხმამა
 დაიგრიალა ანდრუაფარ ამილასვარმა.
 ხმალებ გაწვდილი მსახურთ გროვა თამარს ეძვერა...
 და სიტყვასწავა თამარისა ჭყრება აგერა...

ამ სანახავსა უუურებდა უცნაურათა
 ყრმა ვინმე ნორჩი, ნაკვთიანი, ჯერ უწვეურული.
 ის აქამდისინ კარებთანა იდგა ჩუმათა
 და უცნაურათ უღელავდა ემაწვილი გული.

თამარ გუთხეში მან შენიშნა სანთლის უშქსედა:
 გიშრის ნაწნაენი გადაჭუროდნენ მხარს და ბუჭსედა;
 დეღვისაგანა წითლად სახე მთლათ ანთებოდა,
 შავთა თვალთაგან უცნაურსა ცეცხლს იფრქვევოდა.

ის, ჯერ შემკრთალი, ბურხის გუთხეს ეუუუებოდა,
 ბრძლის მკერდზედა მოცრცხვით ბრძლის ხელს იფარებდა.
 მაგრამ რა ჭნახსა: მტერნი იმათ აღარ ჭზოგუდნენ,
 მოუკლეს დედა და საუგარელს ძმასაც უგლავდნენ,

მან უნებურათ დანება თავი ბინასა
 და გადეთაფრა კეფისისავით ზაწია ძმასა.
 მოვის ჰერანგი სპეტაკს ტანსუდ დაჭურიალებდა:
 წითლათ ანთებულს მის სახესა წითლად დასცემდა...

ის გადეთაფრა გულ-გასკეთილს თვის ნორჩსა ძმასა,
 და თვით უშვერდა მის სანაცვლოდ თვის კისერს ხმალსა...
 ძმა გადისრძლეს და აკერა მასც ხელი სტაცეს,
 აკერ მის თავიც ხელს შერჩება ვისმე სისხლის მსმელს;

აკერ სანჯღლები შეიმართნენ და გაიფლეს,
 სამღრთო ცხკარავით აკერ თამარს თავი წაუღეს...
 თამარ უსიტყვოთ გაღესიღსა მახვილებს ელის
 და მის ყრმა გული სიცოცხლესა უკვე ესაღმის...

რომ ურებ მრისხნად შემოისმა მადლა ძახილი:
 — ჭარამზადებო! ძირს დაუშვით თქვენი მახვილი! —
 და აქ სუუველას, შემკრთაღსა და შეშინებულსა,
 უნებურათა მახვილები დასცვივდათ ძირსა...

XVII

შეჭკრთენ ამასუდ ანდუჟაჟარ და თვით ასე.
მაგრამ ამ ურმისა მათ ემართათ შიში და რიდი:
მათი ჭარბები მის ვაჟკაცთა უმით იყო სავსე,
მისადეკარიც ჭეუანდა იმას მძლავრი და დიდი.

ჟერ ხანობითა გადასწევიტეს ქალის ტუგობა,
მინამ ამ ურმასა რამე ღონით დაამშვიდებდნენ,
ჭივიჭრობდნენ ჟერეთ გაქწით ურმის ფერობა,
მინამ თამარსაც ღაზნელთ დღეს არ დააქენებდნენ.

ეს განიზრახეს და ანებეს თავი თამარსა,
და ის პატომრად თვის ერთგულთა უმით ჩაბახეს.
მაგრამ ნორჩი ურმა უურს უგდებდა თამარს, ვით დასა,
მინამ პატომრად უამურის მთას ის არ გაჭკნავენეს.

გასწევიტეს გვარი ღაზნელისა, და ანდუჟაჟარ
ძლივას ისრულა მათ სისხლითა თვის კრული გული,
მაგრამ ამასაც არ დასჯერდა და ჭეო იავარ
მთლათ მათი სარჩო, სამეოფი და უმა და მამული.

მან თვის ჭარბებსა ურძანა რამ ღაზნელთ სამეოფი
და მათი საყმო ძირიანათ სულ ძირს დაემხოთ,
მთლათ მათი განძი, მათი სარჩო, ვითა ალაფი,
თვის ვაჟ-კაცურად დაღვრილს სისხლში, ვილდოთ აელათ.

მაშინ ჭარბები მიესივნენ ღაზნელთა სარჩოს:
ორმობეს სცლიდნენ და ქვეკრებსა ქვებით ჭლეწავდნენ.
მიავნეს მათ ივლიტესა ძვირფას საღაროს:
მის გაყოფასუდ ერთმანეთსა თავ-პირს ანტკრეკდნენ.

მთელი სახლობა და ოჯახი ისე გასიწვნეს,
 რომ მთელს ოჯახში კრუსის ბუდეც აღარ გაუშვეს.
 რაღა რომ ცხენსა ვერ აჭიდეს, ხელთ ვერ აიღეს,
 ვეელა უწყალოდ დაღწეს და მიწად აგციეს.

მერმე ალაფად დაემკერნენ ახლა საყმოსა.
 ღვინისგან მოკრალი ჯარი მსვენსა ემსგავსებოდა:
 ის არ ინდობდა არცა ხალხსა, არც მის სარჩოსა,
 ვეელას ერთგვარად ჭმუსრავდა და წვენსლს უგიდებდა.

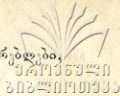
ძარებით სიმიხდს, ორმოდგან ჰურს ალაფად ჭერიდნენ,
 სამარჩოსა და საღსნილოსა ცხენებს ჭვიდებდნენ;
 გასახიზნავად დადებულსა, მზად შეკრულს ბარგსა
 ურმებიდგანა უგაჟუვავდნენ საცოდავს ხალხსა.

მზათ ურემშია შებმულებსა გამბეხს და ხარსა,
 რომელითაც ხალსი აზირებდა ტყეს განიზნვასა,
 სულ ხანჯლებითა უწყვეტადნენ აპურებსა,
 ან მთლიანათა იტაცებდნენ შებმულს ურმებსა.

და ვაი იმას, ვინც რომ ძალას იჩვენებოდა!
 მათ შეუწყალოდ ჭულეტავდნენ და სჭრიდნენ თავებსა.
 მთელი სოფელი სარჩოსაგან მთლათ იცლებოდა
 და არ არჩენდნენ თვით ბავშვების სადილის ვეერსა.

მორჩნენ ალაფსა; ახლა მისცეს წვენლი სოფელსა.
 ხალხთ ურიაშული ადიოდა მალდა ზეცასა.
 აღი წვენლისა კარდგან კარს გადადიოდა,
 ვითა შედგარი შენობათა მოედებოდა.

სარჩო მიხდილი, გულ-დამწვარი, გაშმაგებული,
 მრავალი ხალხი წვენლის აღში თვით ვარდებოდა,
 წვენსლს თავს აძლევდა, მთლათ სიცოცხლე მოძაგებული
 და თვის სარჩოსთან იგივე წვენლის აღში იწოდა.

გადიწვა ყველა მთელს სოფელში. მუნ მცხოვრებლები,
 უბინათა და უჭურთათ დარჩენილები,
 უსასურათთ, უგებრათ, ტიკველ-შიწვლები,
 საზრდოს საშოვნად ტყეს გარბოდნენ, განწირულები!

გამარჯვებული და სისხლისგან ატანებული,
 ჯარი დაეცა ახლა ღაზნელთ სამეფო-სადგომსა.
 რასაც კი ტყისლი უდგებოდა მოუდეს ტყისლი
 და რასაც არა, მას უწყებდნენ რკინით ნკრეკასა.

ჯარი თან ანგრევს, თან იძახის ვარსაღალსა, —
 თან გარეშემა ტყისლის ალი ძლიერდებოდა, —
 სცემდნენ რკინასა და ანგრევდნენ მთლათ მიდამოსა,
 ერთი კედელია მეორეზედ ზედ ანგრეოდა.

ანგრეის, მინამ სულ არ დასცეს კედლები ძირსა,
 მინამდის მთლათ არ გაუსწორეს მთლათ მიწის ზირსა.
 მაშინ მათ კვალად, გამარჯვებულთ, ღსანი გამართეს
 და ღაზნელების სულ შვიდი წლის ღვინოები სვეს.

გასწიეს ღსანი, და აღათით დატვირთულები,
 გაუდგნენ გზასა, ღვინისა და სისხლით მოვრალები.
 გაუდგნენ გზასა და გამართეს გზისა იგურსული,
 და სულ უიქანათ მიდიოდნენ, გამარჯვებული.

ბაიბალებათ გაიძლოდეს ღაზნელთ თავები,
 სულ რკინის სარსედ ვისრებიანთ ატებულები:
 ხელში ქნევიანთა და თამაშით მიაქანებდნენ
 და თან წანგლას სმაზედ თავებს ათამაშებდნენ.

მოაქვთ თავები დროშის წილად, და აქ თამარმა
 მოჭრალ თავებსა ჩააკვირვა შტერებრ თვალები.
 ის სანასავი ჭნახოს ყველა მართლის მძალავმა,
 რაც რომ თამარსა წარმოუდგა სანასავები.

ამათში იცნა ყველა თვისი საყვარლები:
იცნა თვის ბიძა, ღრმა მოსუფი და მისი ცოლი,
იცნა ძმისყმა და საყვარელი ბიძაშვილები,
რძლები, ვინ მასთან იყვნენ ვით დაჭ და ვითა ტოლი;
მათი შაწია მოტკრტიალე წვრილი ბავშვები,
ვინ ერთი დღის წინ მარდად ჰსტოდნენ და თამაშობდნენ,
იცნა თვის დედა, თავისი ძმა, ძიძა, გამდლები,
ვინ მასა ზრდიდნენ და სათუთათ ანუბივრებდნენ,—
იცნა!... და თამარს ცხლად დაესხა თავს ჟრიანტელი.
მას უცნაურად გადაეთარა ბინდი თვალებზედ...
ის ცხენადგანა გადმოეშო მოდუნებული.
და აქაც მღსსკლმა ის მიიღო თავის ძეგლებზედ.

XVIII

ქართველთ ვაჟ-კაცთა დამასილი სოფლად გავარდა,
ბუკთ და საყვირთ და ხმა ისმოდა სოფლიდ სოფლად.
ბერო დვალძის დამასილზედ ხალხი ჰქლელადა:
ან გამარჯვებას და ან სიკვდილს გაიძახოდა.
სოფლიდგან სოფლად დვალძე და მისებრ გმირები,
მასთან თეცითა შეკრულნი და გამოცდილები,
ცოლ-შვილთ საღსსკლად, საომარად ხალხს ალელვებდნენ,
მედგარი სიტყვით შეწუხებულს მას ამხნეებდნენ.
ალელვდა ხალხი!—მის დედა აჩს ზღვის დედაკრება!
იგი ზღვასავით ალელვდება განმძლავრებული!
ამ დროს იმის წინ ილექება და ყველა დრკება
და დედასავით იგი აჩას განრისხებული.

აღელვდა ხალხი! და ხალხისა გმირნიც გამოჩნდნენ:
 ღვალიძესა და მის ამხანაგთ სიტყვით თუ საქმით,
 თუ არ გაასწორეს არაიუერში აღარ ჩამოჩნნენ,
 და ხმაღ-გაწვდილნი მოდიოდნენ სულ მზა-მზა ვარით.

აღელვდა ხალხი! და ყოველი სოფლის კუთხიდაცან
 ამ გაყვანტ გარე შეკროკვას ეშურებოდა:
 შეუწყვეტულად მოდიოდა ყოველი მხრიდაცან
 და ვეკლას მტერთან შებრძოლება ეშურებოდა.

აღელვდა ხალხი! დაწაწან ომს გაიძახიდა,
 დედა-განცები ვაჟ-განცებსა გაამხსკეპებდნენ.
 მტერთან საომრად ქმარსა და შვილს ვეკლას გზავნიდა
 და თოფ-იარაღს თავის სკლით მათ უთურავდნენ.

ღვალიძესა და მის ამხანაგთ მსწრაფლ გადასწევიტეს—
 მთის ხალხებსა და გარე ქვეყნებს კაცი გაგზავნეს,—
 რომ გაემხნევათ მათ იქ ხალხი და აქმაღათ
 და სწრაფად ჯარი საომრად იქ შეეკარათ.

გამხსკეპულნი ყოველ მხრიდაცან გმირნი გამოჩნდნენ,
 ვითა სარდალნი, განმოდდილნი, ცოდვანს იჩენდნენ;
 ვეკლას გამოჩნდა მეთაოსსე, მცოდნე საქმისა,
 ვეკლას ისმოდა დაძახილი მთელი ხალხისა.

ამ ვაჟ-განტ სიტყვას შემომარი ვეკლას ჰმონებდა:
 ვეკლას ბრძანებას მოჩინილებით გაუგონებდა.
 შური და მტრობა, წყენა ვეკლას განქარდა ამ დროს
 და ხელს აწვდიდნეს ერთმანეთსა ვით ძმასა და სწორს.

ნეტარი არის იგი კაცი, რომელიც ამ დროს
 ხალხის ღელვისა და ხალხისა თავ-გამოდების
 ხალხში მოჭეუება და ხალხთანა იღვწის და მხნეობს,
 ხალხის ღელვითა გული უცემს და მტერსა ებრძვის!

ნეტარი არის! მაშინ მკვდარი გულიც ცოცხლდება;
 მაშინ მსდღას გულიც მოძრაობს და ჭლებს, მსწველს,
 ნეტარი არის, ვინც რომ მაშინ ხალხთან მოკვდება,
 ვინც ხალხის ღულის გამტაცველსა ტაღლას მოჭვევს!

მაშინ თვით ხალხი ჭაცოცხლობს და ჭკრძნობს თავში ძაღასა;
 ჭკრძნობს რომ არ ვარცა, დარჩეს კაცა სხვის ამარასა!
 მაშინ ისა ჭკრძნობს, რომ სუეველა ისა უფაილა,
 რომ იმის გარე უველა ცრუა და მოუნიალა...

ღიას! აღეღვდა ხალხთა კრება მტრის საბრძოლველად!
 ხალხთა ბელადნი, თაყსნუბი აწუბდნეს დასებს;
 ზოგსა ჭკზავნიდნეს სერსათის და საგზლის საგრეულად
 და ზოგ ადგილებს სიმპკრისთვის ჭკზავნიდნენ კაცებს...

მაგრამა შაჭსაც არ ეძინა! ის ისწრაფოდა
 დაუჭერელი ადგილები ჩაკდო ხელსა,
 რომ იქ ჭართველებს არ დაწყოთ იმისი მტრობა
 და ვისმე სიტყვით არ დაწყოთ აშლა გლებებსა.

ზღვის ტაღლასავით, — რადესაც ზღვა გარღვევს კიდეც, —
 ანაზის ჯარნი საქართველას უოკედსა გუთსეს
 შეუენებლად მოდიოდა და აწკებოდა
 და უველა იმის ზღვა მუველში იღუპებოდა.

ქართველთ თავადნი, დიდკაცები, სახელ-განთქმულნი,
 ანაზას ჯართა, ვით იუდა, წინ მოუძღოდნენ,
 ივინი, თითქო ქართველებსედ ივენენ შეთქმულნი,
 ანაზთან ერთად შეუწვევტლად ქართველთ ჭულეტავდნენ.

მიღუთის ხალხა ჭვეითი და დატვირთულები,
 მთლათ ედებოდა საქართველას უოკელს არესა;
 ფეს-მიშეულანი და მთლათ განტეხ ხასკეწილები,
 ეშურებოდნენ გასახიზნად მთასა და ტყესა.

უსუსურთ ბავშთა გულში მაგრა ჩაბრჭობილები,
 სასე და კანკებ ეკლისაგან დაკარგულები,
 ჭეისა და კლდისგან სულ მთლათ ფეხებ დახეთქილები
 სიმწარისაგან ძუძუ და მკერდ დაგასულები,

სიმძილისა და ბეჭი გზისგან მოწყვეტილები,
 სინდვისაგან და ავდრისაგან დაუინულები,
 ძუძუთა ბავშუთა წრემლებისგან გულ მოკლელები,
 ძუძუ გამშრალნი, თვალში სიკვდილ დასატულები,—

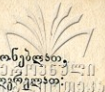
გელარ იტანდნენ დედა-კაცნი საძმელა გზასა—
 გარე ჭაერი მთლათ მოეცა მათსა მოთქმასა:—
 გულის ქაქანიით მოქანტულნი გზა-გზა წვივოდნენ
 და მალაღს ღმერთსა თავის სიკვდილს ვკედრებოდნენ.

გვერდზედ სისწრაფით მიდიოდნენ სხვა დაქანტულნი,
 შესტკვრდნენ ანათ, სტიროდნენ და ვერა ჭშკვლოდნენ.
 «მოვიდა მტერი!» შესძასებდნენ გაჩქარებულნი,
 და სისწრაფითა ტუისა გზასა ეშურებოდნენ...

ვით ყვავ-ყორანი აიშლება ლეშისა სუნზედ.—
 აოხრებულს და უპატრონო ქართველსა ხალხზედ
 მთლათ აიშალა ჭარი, ლეკი და ბელაქანი,
 ანწუხი, დიდო, ქისტო ოსი და წუნკალანი:

გაგტეულსა და გამბოხვალს ხალხსა თავს ეცემოდნენ,
 უკანასკნელსა სარჩო-სამყოფს სელში სტაცებდნენ;
 ზოგსა იჭერდნენ, აწამებდნენ, იჭევი ჭხოცავდნენ,
 და ვისაც თავის ღისა შეეძლო—ტყუით იტაცებდნენ...

მთლათ გარეშემო იდგა გლოვა და ცოდვის ლული,
 მთლათ ქართლ-კახეთი იყო გმინვით გარე მოცული.
 სისხლისა ღვარი ნაკადულები ყველგან დიდოდა
 და ტეტხლის ალი წათაზდისაც კი აღიდოდა.

ამ განწირულს დროს, დროს სასარულს მოსაგონებლათ,
ქართველთ ვაჟ-კაცთა გული ჭელუდა სისხლთა საღვრელათ:
კბილთა ღრჭენით და ხელთა ნტვრეკით დროს მოკლადნენ,
და სიმწარისგან ცხარე ტრემლებს ძლივს იმაგრებდნენ.

და აქ გაისმა დამახილი, იელვა ხმაღმა!
და ამ ვაჟ-კაცთა უწყო ღელვა გულმა მრისხანმა:
ამ დამახილმა სუეველანი ფეხს დააყენა,
თავგანწირვითა საღხმა იწყო სამირად ღენა!

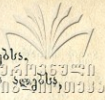
XIX

სამთავისს იქით, რომელს ჭქვიან საბაჟოს ჰირი,
ბერო დვალძე და იმასთან თორმეტი გირი,
ხალხისაგანა მოთაგეთა ამოწმეული
ქართველთ ჯარებით, იყო ტუის ჰირს გამაგრებული.

იმათა ჭქონდათ შეტაკება წინ წამოსულისა
მოწინავე და აღლო ამღებ სპარსელებთანა.
სინარულითა ქართველობას უნებდათ გულსა:
ძლივას ეღიწათ შეტაკება მტრის ჯარებთანა.

ვითა დაჭრილი ვეფხვი—მტრისა გადაერივნენ,
უთოფურჩათვე მაშინათვე იკრეს ხმაღს სელი.
შაჭის ჯარები თხის ჯოგივით მათ წინ გარბოდნენ
და გულ-ხეთქებით გაიბინეს ოკამის ველი...

მოწმენდილია და კაშკაშებს ცა მშვენიერად,
სუსხი გაუშვა მუინჯარის მთამ, მოსიღმა თოვლით;
ცრიაგთ ვარსკვლავთა კაშკაშება ცაზედ გაჭქონდათ
და მთის წვერებს და გაშლილ ველეს მთვარე დაჭნათით.

ეგზნათ ცეცხლები ალაგ ალაგ ქართველ ჯარებსა.
 ჯგუფ-ჯგუფათ უხდნენ ალაგ ალაგ უსუსსა ცეცხლისა და
 მხიარულათა უმარჯვედნენ ცეცხლს ნაუადღებსა
 და ნებიერად ცეცხლზედ სწავდნენ მცვერანს მწკადებსა.

ზოგნი, ომს მყოფნი, მოღალღუნნი და მოქანცუნნი,
 იყვნენ მხარ-თემოს მწკანე მდელოს წამოწოლიდნი; —
 ზოგს თავი ედო საგზლით სავსე მაგარს გუდაზედ.
 და ზოგი თვალს ატუუებდა ცარიელს მკლავზედ,
 და სიბრთხილითა მიაძლეოდნენ თვალს ოდნავ ძილსა,
 რომ ზირველ ჯარის დამსილზედ მხათ ყოფილიყვნენ;
 ხელთ მხათ ეჭირათ, არ უშეებდნენ თოფსა და შვილსა,
 ერთგულს ხანჯალსა და ერთგულს ხმალს წელს არ იდნებდნენ.

ალაგ-ალაგაც ისხდნენ ერთათ ტოლი ბიჭები
 და თვის ბიჭობას ერთმანეთსა გულით შეჭკვებდნენ,
 მოიქადოდნენ, ვით იფრინეს იმათ თათრები
 და გულ-ხეთქებით იმათ წინა ვითა გარბოდნენ.

ღაზღანდარობდნენ, ოხუნჯობდნენ და იცინოდნენ:
 მტრის შეშინება იმათ გულში აღძრავდა ღზინსა;
 ერმა ოხუნჯები შეშინებულთ თათართ აღწერდნენ
 და სასაცილოდ წარუდგებდნენ მათს მწარე შიშსა.

აკერ მომზადდა მათ ვასშამიც, რაც მოეცა ღმერთს,
 დასხდნენ ცეცხლ-პირს და მიხარნიც ზეზე წარმოდგენ.
 მხიარულათა გარს მოუსხდნენ თვის მცირე ტრანკისს
 და გულთანთ, ქართველურათ სიმღერას მოჭევენ

მათ, გამარჯვებულთ, გამარჯვებას სულ თვალ-წინ უდგათ;
 გამარჯვებულნი სრული გულით მხიარულობდნენ;
 თვის გამარჯვებას იმღერებდნენ მდეკ და გმირულად,
 ამაყი ხმითა მხნე სიმღერას გაიძახოდნენ.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

აკერ მხიარულთ, ნაკახშმეკთა, შეჭერეს ფერხული, —
გარე გუგუნის ფერხულისა გრგვინვით ისმოდა;
იმათი მხნე ხმა გაუ-გატური და მხიარული
გრძალით ურუ მთას და ურუ ტყესა მოედებოდა.

ზაზა ციციშვილს გვერდს ახლდა
სამასი ბიჭი რჩეული,
სვიმონ მეფესთან ომებში
გაწვრთნილი, გმირად გტყულები.
თითო გულის წილ ორ-ორი
იმათ უტეპდათ გულები,
მკლავები ებათ ვეკლასა
ფოლადი განწოთულები.
ქესძახს იმათ ზაზამა:
„ჩემთან გიწვრთიან ხმალები:
შეჭედეთ თათართ ურდოსა, —
ვერ გადასწვდება თვალები:
გვეულოფა სამუშაოთა
მათი ხორცი და ძვალები!
უნდა გავაზოთ იმათა
დაუთვაჯავი ჯარები,
დაკეცნეთ ფაშებს მესივით,
დაკაურევიანთ თავები!“
იეჯა გაჟვანთ ხმალებმა,
მარტო კენესა-და ისმოდა
დაკაფილთ თათართ ჯარისა,
და რუებრ სისხლი იღვროდა! ...
მანამდის მეფე სამჯურა

მისცემს ბრძანებას ჯარებსა,
 სასა დაუყრის მეფესა
 თუკრთა წინ ფაშათ თაკებსა ..
 აირა თათარხნის ურდო,
 მალე აღრიკეს ზურგები,
 თოფ-ხარბაზანი დაჭყარეს
 და გადაჭყარეს გუდები!...
 ასრე გაკმუსრეთ ურჯულა,
 არ დაჩნა ამის წამლები:
 დღესაც კითხულაბს ხონთქარი—
 „რა იქნა ჩემი ჯარები?!“

გათავდა თუკრთა, და მოქანცულთ ძილს მისცეს თავი.
 მაგრამ ძილშიაც ხამუშ-ხამუშ გამოისმოდნენ
 ხმანი უიფინის, მტრის შემრისხი და შემზარავი, —
 თვითონ ძილშიაც მტერს, მოსისხარს, ეკვეთებოდნენ.

გამარჯვებულნი მოთავენი არ იძინებდნენ:
 ერთმანეთს ძმურსა, ვაჟ-გაყრისა სიტყვას ეტყობდნენ.
 ხვალ დილისათვის ეს გმირები ეპირებოდნენ,
 რომ უეცრათა შედგარივით მტერს დასცემოდნენ.

ზოგი ერთ ჯარებს სხვა ვიწროებს ესტუმრებოდნენ,
 რომ აქ შეეკრათ ადგილები და შეეფერხნათ
 მტრნი, რომელნიც უოლაუსად წინ მოდიოდნენ, —
 რომ ხალხისათვის თავის მოყრის მით დრო მოეცათ.

ამათ ჯარებსა უოკელ-მხრიდგან ემატებოდა
 ქართველი ჯარი, მტრის შეკვდომას დანატრებული.
 ბერო აწობდა, განაკება და ამხნეებდა,
 თორმეტ გმირთაგან მაგრა მხარ და პირ-მოცემული.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ყოველ კუთხიდან მოსდიოდათ იმათ აზრები,
რომ ქართველობა იშლება და შოდის საშველად,
რომ დამარცხებამ უეცარმა მტერს დასცა ზარი
და წინანდებრივ ველარ იძვრის ის კადნიერად.

ბერძნულად და იმასთან თორმეტი გმირი,
შეუდგრომელად მხსეობდნენ და ჭქონდათ თათბირი.
მათ გადასწევიტეს სამათ ჯარი გაუნაწილათ
და მტერს სამ ჰიროდ თავს დასხმოდნენ და აერიათ.

აწეობდნენ საქმეს და მათთანა მხსეობდა ჯარი.
გამარჯვებამა ერთი ორათ უმატა ძალი.

მათ ერთი ორათ მოუმატეს თვის მხსეობასა:
მოუთმენელათ თათვს ჭფერავდნენ და ლესდნენ ხმალსა.

თვის გარეშემო გაბრთხილებით ყოველს გზის პირსა
ყარაულები დააყენეს დარაჯად მტრისა;
ზოგი გაგზავნეს მტრის ჯარებთან სათვალეუროთა,
ზოგიც მსვერავად მტრის ჯარებში საიდუმლოთა.

ერთი-ორი დღე გამაგრება, მაგრათ მოეხედეთ მტერს,
და მასუგანა ჩვენ საგმიო ჯარს შემოვიკრებთ!

ერთი-ღა კიდევ გამარჯვება, და მთელს ქართლ-კახეთს,
ამ გამარჯვებით ერთიანათ თუხს დავაყენებთ!

ჭიუჭრობდა ასე დვალძე და მასთან თორმეტი
მისავით გმირნი, გამბედავნი და მსნე ქართველნი.

ჭიუჭრობდნენ, და აქ მათ მოესმათ ხმა უეცარი:
აკერ მიდისო თავადების ქართველი ჯარი!

მათ მოუძღვისო ანდუჟათარ ამილახვარი
და თვით იასე, მტრის წინაშე გაუტეხარი!

რომ ამ თავადებს თან ახლავსო დიდ-ძალი ჯარი!...
„მტრის შესამუსრად მაზედ სრულად იჭვი არ არი!“

ასე გაჭიქრეს დვალიძემ და მისი ამხანაგთა.

გათქმული არის ვაჟაკობა ამ ორთ თავადთა.
ჭვეენისათვისა მათ უთუოთ შესტვიკდათ გული,
და ჩვენ საშველად წამოვიდნენ ორნივე ლომ-გული!“

გახარებული დვალიძე და იმისი ჯარნი
თვის ბელადებით მიეგვიანენ, ვით მეგობარნი:
მათ შორიდაშვე შედღუხებით სალამი მისცეს
და აღტაცებით მთლათ ყველამა ერთბამ შესძახეს:

გაუმარჯოსო ანდუყაფარს და იასესა!
და გაუმარჯოს მათგან შეურიღს ჯარსა ქართველსა!
ახლა კი ვაი ჩვენს წინ დამდგომს და ჩვენსა მტერსა!!“
და სალამის წილ მოისმენენ ხმას საწარელსა:

— ხმალი მაგათა! მაკ ჭვეენის მტერთ და სისხლის მსმელთა!
მუსრი მაგათა, მუხანათთ და ყეენის მტერთა!! —

იელვა ხმალმა და გაკარდა თოფი ძმის მეკელი,
და დაერია სისხლის მსმელად ქართველს ქართველი!

და ჰირველნივე გახდნენ მსხვერპლი ამ დალატისა
ხალხის გმირები — დვალიძე და ამხანაგები:

ვიდრემ ისინი მოვიდოდნენ გონსა და ფიქრსა,
გახდნენ უეცრად დაკაფილ და დახვრეტილები.

მუხანათურათ დახოცილთა ხალხთა გმირებსა,
თავადთა ჯარი შეუწყალად მეკდართაც კი სჩეხდნენ.
მერე შეუხტნენ ხმალ მიშველნი სსვა მეომრებსა,
თვალთა ბრიალით და კბილთ ღრჭენით ახლა მათ ჭქლეტდნენ.

მონიშნე მტრის წინ ქართველები ქართველთ ჭქლეტავდნენ!...
დვალიძის ჯარნი დაჯერებას ვერა ჰბედავდნენ,
რამ მათ, ჭვეენისთვის თავ-განწირულთ, გაიმეტებდნენ
ქართველებივე და სასისხლოთ მათ შეჭბედავდნენ.

შეჭერთენ და ცვიფრად ერთმანეთს ეკითხებოდნენ.
კარგა სნობამდის საომარად ხელს არ იღებდნენ.

მაგრამ რა ნახეს მოთაყენი დახორცილები,
ახლა მათხედაც ასრე მრისხნად მისეულები,

რა დარწმუნდნენ, რომ არ ჭზოგაუდნენ აღარავისა,
ერთნაირათა ეკელას უღეტდნენ მცირეს და დიდსა,
მაშინ იმათაც სამკისისლათ ხმალს იერეს სელი,
და იგინიცა უნებურად გასდნენ ძმის მკვლელი!

მაგრამ ამაოდ ამოიღეს თავის ხმალები!
მანამ, შემერთალნი მოვიდოდნენ გონს ეს ჭარები,
მანამ მათგანნი ნასკარზედ მტრინც კი გასწედნენ;
და თვის სიმხნევეს ამათა თავსა სწირავდნენ!...

შემუსრეს ჭარი, მტრის საომრად შეკრებილები.
ვინც ვერ გაასწრო, იქნენ სრულად დაკაფილები...
აქ ანდუჟიანო და იასე გაუდგნენ გზასა
და ქართველთ გმირთა თავებთა იახლნენ შაჰსა.

უმრძანეს თამარ წაეყვანათ საერისთოში
და გადაეყვანათ შატრიმარათ უამურის მთებში.
აქ დაუნიშნეს მას ადგილი საცხოვრებელი,
მანამ... არ მოსძეს იძისიცა საღსენებელი...

მეორე დღესა ეყენისა ჭარებმა განვლეს
იგი ადგილი, სადაც გუშინ მათ მარცხა ჭინახეს:
აქ მოელოდნენ ქართველების ძრვიეს რაზმებსა,
და რას ჭხედავენ? — გამუსვრილსა ქართველთ ჭარებსა!!...

უმატრონოთა აქ ეყარნენ ქართველთ გმირები,
მათს ლეშს ჭთლეუთავდნენ მხეცები და ტყის ნადირები!...
ქართველთა მკვდრებსა, ქართველთგანვე დახორცილებისა
სპარსი ჭმატრონობს და გაუთხრის სამარეებსა!!...

XX

ჟამურის თაჳში სრიოკიანს კლდესა და მთასა,
სად შესაზარად გრგვინავს და ჭქრის მრისხანე ქარი,
სადაც მზის შუქი იშვიეთად ამოჭყუოფს თავსა,
სადაც ჟამივით შაკათა სდგას სქელი ბურჩანი,

იმ მთის კალთებში, სადაც თოვლი სდევს უძრავათა
უკუნედავნივე, და ზედ ხავსნი მოჭკიდეზიან,
სად შოგოთვით წულები გადმოქუჩხან მრისხანედ მათათა
და მთის ბორცვებს, დ გულებივით იხლავნიებანი,

სად საზარდნი თოვლთა ზვავნი შეზავდებიან
და ხეობებში გრიალ-გრგვინვით ნაქანდებიან,
სად ქურციკთა და ჳიხვთა ჳოვი სტას და ნავარდობს,
სადაც არწივი მთის წვეროთა ამაუთ დაჭქროლს, —

არის ერთი ტბა — ჟამურის ტბას მას ეძახიან.
პიტაღს საღს კლდეზედ ტბა იგი არს დაგუბებული,
იმგრგვლივ საღი და პიტალი კლდე იმას არტყიან,
და ნაპირები აქვს სრიოკი და შემართული,

კუპრივით შავი ჟამი ადგას ამ უდაბურს ტბას,
ნიადაგ ნისლი ახკეკია, და ქარიშხალი
მუდამ ალეკვებს და აქუხებს იმის წმინდა წყალს
და მზისა შუქსა ძვირად ჭხედავს ეს წმინდა წყალი.

ველური არის აქ გარეშე ეკელა ადგილი:
ძვირად მოხვდება ამ არეთა კაცი სულ-დგმული:
ნადირთ სადგურად ეს ადგილი არის გამხდარი
და ძვირათადაც თუ გაივლის აქ სადმე მგზავრი.

ანაწიდათა საზუდარად საღისი უწოდებს,
და საღისში არის ანდაწა და თქმა ძველებური,
რომ თუ აქ კაცი ცხოვრებას ან გაკლას ისურვებს
მაშინ ღრუბლით შეჭმოსავს მთას და ტბას მანდური,

ასტესს საშინელს ქარიშხალს და ტეხურა-სეტყვას,
სუეველა მგზავრს კაცს გზას დაუბნებს, თვალს დაუბნელებს,
გზა დაბნულთა მთიდგან ტბაში ჩაჭურის უკვლასა
და ტბის ღურღუმში საუკუნოდ ბოლოს მოუღებს.

ამ ადგილებში, ზედ ტბის შირას, შიტალსა კლდეზე,
თოვლის მთის ძირას, სადაც ძვირად თუ ანათებს მზე,
სდგას ერთი ციხე, ციხის გვერდით არის ტაძარი
განდგეილთ ბერთა და მინანულთ თავ-შესაფარი.

ამ ციხეშია ერისთავნი იმ ტყვეთ აწვედგეგდენს,
ვისგან სასყიდელს თავის ღსნისას რასმე ელოდენს.

ამა ციხისა საკანსა და ბნელს ორბიებსა
ეყარნენ ტყვენი, მოკლებულნი მზის სინათლესა.

ეყარნენ ტყვენი, მოლოდინში, რომ მათნი თვისნი
იმათ როდისმე ამ ტყვეობით გამოიღსნიან,
ეყარნენ მინამ ფეხებ და ხელ ხუნდებ გაურიღნი,
და ღმერთსა მადლს თავის სიკვდილს ევედრებიან.

«ცოცხალთ აკლდამია ციხე იგი სდგას დღესც მაგრათა,
სდგას ძეუშლეღად მრისსანე და გაშტანი ჟამთა;
მისი ზღუდენი მგზავრს დასცემენ შიშისა ზარსა
და გულთ შემმუსრად აგონებენ მას წასრულს ჟამსა!

მშიერ-მწუერკალნი აქ ეყარნენ შეგროული ტყვენი;
საუკუნებად მათ დღეები ეჭიმებოდენს,
ღია ჭკერი და სამძობლოს მდელი და კელი
მათ მოუთმენელ სანატრელად გადაჭმცეოდენს.

სიზმრივ თუ ცხადლივ თვის საშობლელ აგონდებლადთ
და ეს ოცნებათ და გულს სენათ შემოჭსეოდათ;
სოგნი რატკადნენ შესლილივით ღია ჭკერსა;

იქ მზეს ჭსეადნენ, სად ემწევდივნენ უკუნო ბნელსა.

ამ ცისიდგანა მოისმოდა ღრჭიალი კბილთა;
ღანძვლა და წყევლა, გამოთხოვნა თავის მტარვალთა
სამესისხლათა და საკვდავად მუდამ ისმოდა,
მაგრამ სუველა ერთ ცისეში იკარგებოდა.

აი ამ ცისეს მოიუვანეს თამარ ღაზნელი
და ჩამწევდიეს ჭურღმულში უკუნო ბნელსა,
სადაც ძლივს ბეჭუტვით ჩადიოდა დღისა ნათელი
და სად ერთრიგათ ატარებდა ღამეს და დღესა.

ნორჩი თამარ იყო ასრე გამონწევდიული,
საჭმელს კარიდგან აწოდებდნენ მცველი ხათუნნი,
ხმის გამცემსაც კი იგი იყო მთლათ მოკლებული,
სულდგმულთა ნახვას მისნი თვალნი გასდნენ ნატრულნი.

თუ სადმე ბზვიელს ბუზისასა ის უურს მოჭკრავდა,
ან სადმე ჭურღმულთ თხუნველთ ფათურს გაიგონებდა,
მათიცი კი ისი რალსაცა თვისსა ჭსედავდა
და მათს ნახვას და ახლო უფუნას მოინატრებდა.

იყო ამგვარად უჭკრელს, უკუნო ბნელსა;
შემერთალი გული მისი ჭკვნესდა და კალალებდა;
დღე და ღამ იჭდა უმიელო და ჭლკრიდა ცრემლსა,
ღამეს და დღესა ერთმანეთში კვლარ არჩევდა.

თითქო სიზმარში, იყო თამარ შტერ დაცემული;
ვითა სიზმარში თვალთ წინ უდგა მას წამებული
ძირში მოჭრილი და მოსვრილი სისხლში სულ მთლათა
თაკები: შშობლის, თვის-ტომისა და მეგობართა;

უდგა მას თვალ-წინ დახუჭული მათი თვალები, შეკრული კრიჭა გმირთ ბიძაშვილთ თავთა გამქანდაკებულ თითქო მუქარას ითხრევენ ა იგი თავები და საომარად ითხრევენო თვისთა მტარვალთა.

უდგა მას თვალ-წინ ანდრეაფერის ცოფი თვალები, ხელთ დაბღუჯული მშვენიერი დედის კაკები, მხეცური სმობა შესამუსრად ღაზნელთ გვარისა, ელვა ხმალისა და მოკვეთა დედის თავისა!

უდგა მას თვალ-წინ ჯოჯოხეთის ძეგრა — ხადილი თავის სამშობლოს შემუსრიდსა უძღურს გამსუგდა, უდგა მას თვალ წინ სისხლი, სისხლი, სისხლი და სისხლი! და თვით ცრემლის წილ მოსდიოდა სისხლი თვალსედა...

უდგა მას თვალ წინ გმირი ბერო სიკვდილის დროსა, როდესაც იგი სიხარულით ხელ-გაზხურბილი წინ მიეგება ანდრეაფერს ოკმის მინდორსა, და ანდრეაფარ მას შეჭმართა მკვლელი მახვილი!

უდგა მას თვალ წინ სხვა გმირები ქართველებისა, რომს მუხანათნი მათ ასობდნენ გულში მახვილსა!

სუეველა ესე სიზმარით ეჩვენებოდა და ნატრობდა რომ ნამდვილ სიზმრად გადაჭქცოდა...

ამა ზღვა სისხლში, ვით უგუნს ბნელს მნათი ვარსკვლავი, მცველ ანგულასათ ესახოდა ერმა ახოვანი.

ურეებში უდგა მის მრისხანე ხმა შემწარავი, და მის რისხვაზედ ზარ დასხმულნი ვაწნი მსისხარნი.

უდგა მას თვალ-წინ შებრალება ამ ნორჩი ურმისა, გულის შეტვივნა და შატვი, ვით ღვიძლი დისა. ღვთისგან მოკვლენილ თავის მღსნელად ეჩვენებოდა და თითქო შეკლას აგერ კიდევ მისგან ელოდა.

იყო ამ კვარად პატიმრად და დაწვედნულ ტყვეთა,
ეს ხანი იმას საუკუნეთ ეჭიმებოდა:

იმან დაჭკარვა ანგარიში პატიმართ დღეთა,
და ეს დრო გრული ერთ დიდ ღამეთ ეხვეებოდა.

თავის ნუგეშად და სასოხს აღსადგენელად
თამარ ლოცვებში ცხარე ცრემლით დაიღვრებოდა,
თითქმის მთელი დღე, მუნღმოდრეკით, აუდვომელად
სასო-მღვთის მშობელს დავიწყებას ეკადრებოდა ..

აქ შეიწვალა თამარისა ბედი უცბათა:
ის საკანიდგან ამოუშვეს დიდს ცისის კოშკში,
ერთი ოთასი მისცეს სუბრთა იქ სადგურათა
და სიარულის ნება მისცეს ეკლესიაში,

მიეცათ ნება სათუნებსა მის გართობისა,
მიეცა ნება ტბის პირებზედ სეირნობისა;
სასმელ-საჭმელიც უკეთესი აწ გაუჩინეს
და ხათუნებიც უფრო ზრდილნი მას მიუჩინეს.

მაგრამ რათ უნდა თამარს ესე თავისუფლება?
მას დაუშრეტლად ხანული დღე სიცოცხლეს უწყლავს;
იმას სიცოცხლე და ცოცხალნიც კი უზიზღება,
მხოლოდ იგონებს ქვეყანაზედ ტბილად თვის მსხნელს ყრმას.

ამ უცნაურთა და საზიზღართ დღეთა მნახველსა,
სუუველსა კაცი მას მიაჩნდა აოთრათ და ძგლათა;
ტანჯვათ, წამებათ ის ჭრაცხავდა თვის სიცოცხლესა,
და სიცოცხლესთან არიგებდა ის ყრმს მხოლოთა.

თვით არ იცოდა, მას იგი ყრმს გულს რად ემჩნია!
რა მოხდა მან ყრმამ მით, რამ იგი გადაარჩინა? —
თამარს სიკვდილი სიცოცხლესა ბევრათ ერჩია —
მამ მის ყრმის დსოვნა გულსა ტბილად რამ შეარჩინა?

რათ ეშლებოდნენ მას გრძნობანი, ტკბილად მღვლეკვალნი,
 როდესაც თვის მხსნელს, მშვენიერს ურმას წარმოადგინდა?
 იმის თვალები ცოცხალნი და ცუცხლის მფრქვეველნი
 მას ასე ხშირად თვალთა წინ რათ ესახებოდა?

ამას თამარი ვერ უღსნიდა თვითც თავის-თავსა.
 თვითონც უკვირდა, რომ იმა დღეთ გამოკლილს მასა
 კიდევ უნდოდა რომ ეცოცხლა. რათა? რისთვის?...
 იმას უნდოდა ერთიც ნახვა იმ გმირი ურმისა.

ერთიც-ღა კიდევ იმის ნახვა, მისი ხმის სმენა,
 ერთიც-ღა კიდევ მასთან ძმურად ასლას დარჩენა!
 შემდგომ სიკვდილსა სიხარულით მისცემდა თავსა
 და სიხარულით მიჭმართავდა თვის გამწეგარს გვარსა.

ეკვლინებოდა თამარს ის ურმა ხშირად სიზმრათა
 ხან ანგელათ, ხან მფარველად და დამღსნელათა;
 ყოველს სახარელს გაჭირვებულს და ცუდს სიზმარში
 თავის მფარველს და მღსნელს ჭხედავდა თამარ ამ ურმაში.

ამ გვარ თამარსა ის ურმა ისრე ძრვიელ აღსოვდა,
 ისრე მაგრათა და მკვიდრათა გულს ჩარჩენოდა,
 წამ მას ამ გვარი გრძნობა გულში ჯერ არ მოსულოდა
 და მის ურმის ნახვა მას სიცოცხლის მიზნად ჭკტვოდა!...

გლახის ოჯახი.

ადე, ბიჭო, კარსედ გამო,
შესედე, რა კარგი დღეა:
ნაწედ მზეა, ქვეუნად ნამი,
ბუნქეშისა ჭიკაჭიას აა:
მერცხეებია ჭიკაჭიკითა,
შესე, ბუდეებსა სხიან,
შაშვი სტვენს. შაშვი ჭკალაბს —
განაფხუასა შექსარანს.
ადე, ფეფო, კმარა ძილი,
ადე ჩქარა. შე გომბიო!
ადე, ბატებს ვური უბდე,
ადე, ჩაკვიდგი ღობიო.
გუთნეული კარსედა დეას —
უნდა ვხნათ და ვთესათ ქერი.
სახლ — გუთანს შესრეთ გაჭეე,
ფეფო — დააშნადე ჭერი.
მამა-ჩვენი ბეგარასე
ქვამას აყრის შარა გზეებსა,
რომ ფეხი არ დაუსკუდდეს
გამკუდელსა და გამომკუდელსა.
დედა-ჩვენიც ვენახშია,
ბოლტანს მარგლის ოფელის ღვრითა;
ჩვენი მარცხ წახვეული
იქვე უწევს ძველი მხვრითა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

წუხელი თქვენ დაგვიხანო,—
დიდ-ხანს ერთო დუდას მკვარი,
ადგა, და, როცა წვებოდა,
მან ილოცა მანსოვარი.

მახსოვარო. შენ მიცოცსლე
ჩემი წვრილი ოთხა შვილი!
დაისესი განსაცდლისგან,
სუუველა ჯაჭვირებული;
მიე ძროხას გამარჯვება,
მოგვიმართე მტერზედ სელი!
შეისმინე ჩემი ლოცვა,
ამას გოხოვ და ამას ველი!”

ასე ეძახდა სვიმონს
თავის უმცროს ძმას და დასა.
თვით შირ-ჯვარი გადიწერა
და გაუდგა გუთნის გზასა.
წავიდა და გუთნის თავზედ
დასძახის ტებილს „ოროველას“.
გაუმარჯოს შშრომელ ხადხსა,
გაუმარჯოს მის მარჯვენას!

ი. დავითაშვილი.

1882 წ. 8 ივნისი.

უფლება და ქანონი ძველ საქართველოში.

(გაგრძელება*).

რადგანაც შეიძლება ახლაც აღმოჩნდნენ ზოგიერთი ზიზნი, რომელნიც ეჭვს შემოიტანენ და იტყვიან, რომ ვითომც კახტანგის სამართალი სასამართლოებში და ცხოვრებაში სახმარებელი წიგნი არ იყო, იგი არ შეადგენდა მემკვიდრე სამართლის წიგნს, საჭიროა მოკლედ მაინც განუმარტოთ და ვუჩვენოთ მკითხველს — კახტანგის სამართალი ცხოვრებაში სახმარებელი წიგნი იყო, თუ არა. — ჯერ ისევ 1840 წ. ერთმა წევრმა «Совѣта Главнаго Управленія Закавказскаго Края» უ. ლეღოპიტოვმა წარმოსთქვა აზრი, რომ ვითომ საქართველოში, დაუმოკიდებლობის დროს, კახტანგის სამართალი არც საქვეუროდ გამოცხადებულ იყო და არც სახმარებელი წიგნი სასულეწიფო სასამართლოებისათვის და კერძო ზიზებისათვის (Сборникъ матеріаловъ для описанія Тифлисской Губерніи, издаваемый при Канцеляріи Тифлискаго Губернатора, подъ редакціею правителя оной К. Л. Зиссермана, т. I, вып. I, стр. 247). რასევე დააფუძნა უ. ლეღოპიტოვმა თავის უსაფუძვლო აზრი,

*) იხილეთ «იმედი» №№ XI & XII, 1882 წ.

რომელიც მთელი „ჩვევის“ აზრად შეიქმნა? მან ჩანს, რომ ისტორიული ან იურიდიული მოსაზრება და საფუძველი არ მიაყვანა, მან მხოლოდ მთელი სამართლისაგან ამოგლიჯა ერთი მუხლი, სახელდობრ 205, და მარტოდ-მარტო ამ მუხლზედ დაამყარა თავისი შეხედულება. ორ-ას მესუთე მუხლიდგან მხოლოდ ის სჩანს (აი ჰირველი სიტყვები ხსენებული მუხლისა: „ამ შეკრებულის სასამართლოს წიგნისა ასრე იქნებოდეს და ამ წესით იხმარდენ: ერთის ჩანთით მღივან-ბეგისაგან დაბეკდილი სალაროში ებარებოდეს, როდესაც სასამართლოდ დასსდებოდენ... როდესაც სამართალი გარდასწყდებოდეს, წიგნს ისრეკ მღივან-ბეგი დახეკვდივდეს და სალაროში მიანარებდეს...“), რომ ვასტანგის სამართალი, მღივან ბეგისაგან დახეკდილი, სალაროში იყო შენახული და მას ხმარობდნენ როდესაც საჭიროება მოითხოვდა. უ ღელეობიტოვს კი გამოჭყავს ის უაღბი დასკვნა, ვითომ ვასტანგის სამართალი მარტო სახელმწიფო დარბაზს ამშვენებდა, მომქმედი სამართალი იყო მხოლოდ მამან, როდესაც საქმე გადატანილ იქნებოდა უმაღლეს ინსტანციაში და მაშასადამე იგი სამართალი ნამდვილ ხალხსნურს ხსნიათს მოკლებული იყო. დაასლოკებიანი შესწავლა 205 მუხლისა სულ სხვა გვარ დასკვნამდინ მიგვიყვანს. განმარტება ამ მუხლისა მხოლოდ ერთს ამტკიცებს, სახელდობრ იმას, რომ ვასტანგის სამართალი საყოველთაოდ დასაკლებული წიგნი იყო, მით და არა სხვა რაიმე წიგნით ხელმძღვანელობდნენ თვით დიდ ინსტანციაშიც და რომ ჩვენი აზრი უფრო საფუძვლიანია, სჩანს ახლად გამოცემული იადგარებიდგან. ბეგის მაგალითებს რომ არ გაუგვოთ, ჩვენ ერთს დავასახელებთ. 1772 წ. სარდალ დავით ორბელიანმა მირზაშვილების საქმე გარდასწყვიტა. განჩენში ჰირ-და-ჰირ მოხსენებულა: „ვადის შესახებ ვასტანგის კა-

ნონი ამას-და-ამას ამბობს“ (Крест. Грам., ст. 25),
 გარებს რომ თავი დავანებოთ, ჩვენ მარტო იმითი
 დავარღვიოთ უ. ლეღობიტოვის აზრი, რომ თეიმურაზ მეუღის
 დროს და მისი ბრძანებით (ეს სწანს ვასტანგის სამარ-
 თლის სელთ-ნაწერიდგან, რომელიც ჰარიყის ბიბლიოთეკაშია.
 Сборникъ матеріяловъ, К. Л. Зиссермана, т. I, вып. I, стр.
 249) შეადგინეს ზანდუგი მუსლთა წიგნის ადვილად სსსმარბე-
 ლად სსსამართლოებშია.

ლეღობიტოვი რომ განუტევეთ, თვით ჩვენ მწურლობა-
 შიაც კი შესვდებით იმ აზრს, ვითომ ზოგიერთნია მუსლნი ვასტან-
 გის სამართლისა მკვდარი ასრნი და სიტყვანი იყვნენ, სსვა
 არაიერი (ივერია) 1881 წ. № 8, გვ. 69 — «რანი ვიყავით
 გუშინ?» — აქ აკტორი დაკვრებით ამბობს: „ბევრი გარემოება,
 წინედ ნახეხები და შემდეგ მოსახსენებელი, გვამღვეს საუთს
 ვიივიქროთ, რომ მკვლელობის შესახებ ჯარიმის დიდი განსხვავ-
 კება ჩვენში კეთებოდა უმოქმედო კანონებსა, უძღურს ძველ
 დაწესებულებათა“... ცოტა ამ სიტყვების ზემოდ მუბლიცისტს
 მაგალითათ მოჭევას ინგლისის კანონები. გამოუხადებარი მაგა-
 ლითია, იმითომ რომ ინგლისის კანონები აქ არაიერი შუაშია
 და აი რისათვის: ვასტანგის სამართალი „კოდექსია“, ინგლისე-
 ლებს კი აქამომდე კოდექსი არ მოეპოვებათ. მთელი მათი სა-
 მართალი დამყარებულია „განახეხებზე“ და ეს უგანახეხელნი შე-
 ადგენენ კანონებს. უველა იურისტმა იცის, რომ „კოდექსიი“
 სსვაა და ინგლისელების „განახეხები“ ვიდეკ სსვაა. Древнее пра-
 во, Г. С. Мэнъ, стр. 10—11. ბევრნი არიან ბოროტი
 ენისა, რომელნიც იმასაც ამტკიცებენ, რომ ინგლისის არის-
 ტოკრატის განზრახ არ უნდა სამართლის წიგნის, კოდექსისა
 შედგენა, რადგანაც მღვრიე წყალში თევზს მარჯვედ იჭერსა.

და განა ცოტა არის ამის მაგალითები?) ჩვენ ფრიად საჭიროდ მიგვაჩნია „იუკრიის“ პუბლიცისტის აზრის დარღვევა იმით, რომ ფეოდალური სასაათი ჩვენი კანონებისა ამ წერილში უფრო უმეტესად „მკვლელობის ჯარამის დიდს გასსხვაებაზე“ უნდა დავაყაროთ. ეს განსხვავება სასოგადო იურიდიული მოვლენას ფეოდალურ წეს წყობილებისა და ჩვენშიაც მას აშკარად გხვდავთ. —

თუ უ სვიმონიმე თავის სიტყვებით მხოლოდ ის უნდა განმარტოს, რომ ვასტანგის დროს მკვლელობის დიდი ჯარამა ფეოდალების შესახებ აღარ იყო მომქმედი იურიდიული ნორმა, ის სრულს ჭეშმარიტებას აღვიარებს და ჩვენც მასთან თანხმა ვართ, თანხმა ვართ ამის გამო, რომ ჩვენ ორთავეს თვით ვასტანგი გვემოწმება. „არიან ზოგნი თავადნი და აზნაურნი, ძველთაგან ხელმწიფეთაგან სისხლის განახენები აქვსთ; ამის ჩვენ არ დაგვიწყრია, ამიტომ რომ არიან თავადნი მაშინდელს დიდებაზე ისევ მოუშლენი იუენენ, და არიან ზოგნი ჩამომცხრობილ იუენენ და ზოგნი მდაბალნი ამაღლებულ იუენენ... მაგრამ მე ასე მგონია იმ ძველს განახენებზედ სამართალი ძნელი იყოს, ამიტომ რომე მაშინ ქართველი ბატონი დიდი ხელმწიფე ყოფილა, დიდი ალაგი ჰქსტყრია და მისს თავადთაც მამული და მორჭმა ბუერი ჰქსტყრიათ, ამიტომ ის განახენები უბრძანებიათ; ასლა მაშინდელზედ ქართველ ბატონსაც ბუერი აკლია ადგილი და მის თავადი მამულზედ დამცრობილა, გაყრილან და მისი სიდიდე თვითანვე დაუჩაგრავთ, იმ განახენით იმას სისხლი როგორ აუღების და ან მიცემას როგორ შეიძლებს ვინმე; რაც ახალი სისხლები გაგვიჩინია, ვეჭობ, ესეც კმარ იყოს...“ (ვასტანგის სამართალი, მუს. 23. — ამ მუხლს, ჩვენის აზრით, სრულებით არ ეწინააღმდეგება ოც-და-მეთერთმე-

ტე მუხლი, რომელშიც სწერია: „ეს სისხლის განაჩენები რაც დაკვიწრია ძველად დადებული დაკვიწრია, თორემ სისხლისა დაკვიწრისა დაკვიწრისა რა“. 34 მუს. ვახ. სამართ. ხსენებული მუხლით ვახტანგი მხოლოდ ამას ამბობს, რომ ძველად, როგორც ეს ხუც ვუხუცეთ მგითხველს შირველ წერილში, საქართველოს ქე-
 რდალებს სიხლის საკუთარი განაჩენები ქქონდათ და თვით სისხლის დენა მინებისა მათისაებრ დამყარებულ იყო ხვეულე-
 ბრივ უფლებასუდ). ვახტანგმა სისხლის ძველა განაჩენები მოსპო და მოსპო იმიტომ, რომ ამას ითხოვდა თვით ცხოვრება, ეკონომიურ-
 ი მდგომარეობა მაშინდელი საქართველოსი და სხ. იმის სი-
 ტუევიდგან ცხადათ სჩანს—თუ რა ხაირად იგლო მის დროს ქეოდალების ეკონომიურ კეთილ დღეობამ. აი იმიტომ რაც შე-
 სადლო იყო წინად, ის უნდა მოსპობილიყო ვახტანგის დროს. დიდი ვარიმა უწინდელი დროისა მკვდარ ასოდ დარჩებოდა,
 თუნდაც სამართლის წიგნში მოქცეულიყო და რადგანაც ვახტან-
 გი სწერდა ცოცხადს, მომქმედს წიგნს, ააა რა საჭირო იყო მკვდარი ასოებით მისი აჭრელება. ამ გვარ მკვდარ ასოებს,
 როგორც უკვე გამოვსთქვით, ძველი განაჩენები შეადგენდნენ. აი ნიმუშათ რჩი ამ განაჩენებთაგანი: დასავლეთ საქართველოში
 1477 წ. მიეცე დავითმა აწნაურ მადრამეს უბომა იადვარი და ამ იადვარის „განაჩენის“ ძალით, ჯინც მადრამის ოჯახის კაცს
 ან ჭაღს მოჰკვდავდა, ვარიმა უნდა გადაეხადა 400,000 (ოთს-
 ასი ათ ასი ძველი კირმანეული*); გარდა ამისა, რაღვე, შეწუხე-

*) ძველი კირმანეული აწინდელი უზალთუნის ფასისა იყო. ასე ამბობს დ. პ. ფურცელაძე, თუმცა არავითარივე საბუთი არ მოჰყავს. ვახტანგი, რომელიც იხსენიებს „შაურს“, „უზალთუნს“, „აბაზს“, „ასლანს“, „მისხალს“, „ფლორს“, „ხუთ-აბაზს“, „თუმანს“, „გი-
 ორგაულს“, არ ამბობს თუ რა ფასისა იყო კირმანეული (მუს. 15.).

ბისათვის იმავე დამნაშავეს უნდა გარდაესდნა 20,000 კირმანუ-
 ული. ბაგრატ მეფემ 1478 წ. განუხლა გაორჯი და მანკრ-
 ბელა ვაღანდძეებს სიგელი ჰქაჩიმა დაუნიშნა 420,000 (ოთხ-ას-
 ოცი ათასი) ძველი კირმანუელი და გარდა ამისა 900 (ცხრასი)
 კირმანუელი შუწუხებისათვის (Двор. Грамоты, стр. 36, 37,
 38). ქვემოდ განუმარტაუთ და აქ მხოლოდ გავერით ვიტყვით,
 რომ ჯაჩიმა მარტო იურიდიული ხორმა როდი იყო ჩვენში,
 იგი იყო, თუ შეიძლება ესე ვსთქვათ, ეკონომიური ქორმუ-
 ლაც — ჯაჩიმა ჰესტავდა, ღირსების გარდა, რომელიმე წოდების
 წარმომადგენელის ეკონომიურ კეთილ-დღეობას, დოვლათის,
 სიმდიდრის რაოდენობას. ვახტანგის დროს ქორდალების (და
 იქნება გლეხ-გაწყობის, თუმცა ჩვენ, სამწუსაროდ, ჯერ ამის მ-
 სალა ხელთ არა ვგაქვს) ეკონომიურმა კეთილ-დღეობამ იქლო
 და აი ბისათვის ვახტანგმა „რაც ახალი სისსლები გააჩინა, ისიც
 ვმარ იყო“.

უოველივე ჩემოდ მოხსენებული მხოლოდ იმას ამტკიცებს,
 რომ ვახტანგმა „ახალი სისსლები“ გააჩინა და გააუქმა ძველი
 „განახნები“, იადვრები. მან პრინციპულად სრულიადაც არ უარ-
 ჭყო სისსლების დიდი განსხვავება. განსხვავება მაინც დიდი და-
 რჩა (ესრედ წოდებული დიდებული თეკადისა სისსლი ღირდა
 ათ-ას-ხუთ-ას ოც და-თექვსმეტი თუმანი, გლეხ-გაწყობა კი თორ-
 მეტი თუმანი, ვახ. სამ. მუხ. 26, 33) და ეს მიუცილებელიც
 იყო ქორდალურ წეს-წეობალებაში. მკვლევართის სისსლის ჯა-
 ჩიმის დიდი განსხვავება ჩვენ სამართალში ისეთი შუურუველი
 იურიდიული ხორმაა, რომ მის დასარღვეველად, ვკონებ, არა-
 რაიმე საბუთა არ მოიპოვების...

ვანტანეს რომ სდომნოდა ჟარიმის განსხვავების მოსზობა, მოსზობდა კიდევ, რადგანაც ის აღკენდა კოდექსის დასაწკ-როგებდა ძველ „განახეებს“, იადგრებს. და რომ ეს ჩვენი სწ-ნი ჭეშმარიტია, აი ამის საბუთიც. პირველად ისა, რომ ვანტანგმა თავის სამართალში მარტო ის იურიდიული ნორმები შეიტანა, რომელნიც მაშინდელი დროისათვის, ცხოვრებისათვის საჭირონი იყვნენ, რომელთაც თვით ცხოვრების წეს-წყობილებს მოითხოვდა და მეორედ — ის სრულიადაც არ შეუდგა ყველანორმების შეკრებას და მათ შეტანას თავის სამართალში; მან ჟერ ბევრა ისეთი რამ გაუშვა, რაც ცხოვრებაში მაშინაც მოი-ზოგებოდა: მომქმედ იურიდიულ ნორმად, თორემ ისეთს რას შეიტანდა სამართალში, რაც „ეკუთვნოდა უმოქმედო კანონებსა, უძღურს ძველ დაწესებულებათა“. სწორედ, ვანტანგმა ბევრ მო-მქმედ იურიდიულ ნორმებს უურადალებს არ მიაქცია. ამისათვის, ჩვენდა სამწუნებრად, იმას სამართლის წიგნს მეტად აშკარად ეტეობა ნაკლი, ნაკლი ფრიად საგრძნობელი იურიდიული მე-ცნიერებისათვის, რომელიც, ჩვენებ, ოდესმე უნდა დაარსდეს ჩვენ სამშობლოში, რადგანაც ეს ჩვენი პატარა სამშობლო შე-სანიშნავია, სხვათა-შორის, თავის კანონებით... თვით ვანტანგი არ მალავს, რომ იმან ბევრა რამ დაავლო თავის სამართალს („კანცის შუღლი და სიკვდილი თუ რასაც იერის მიხეზი ბევ-რი არის, თუ სულ დაგვეწერა, ველარას თავს გაუვიდო-ლით და არც იქნებოდა...“ მუხ. 116 და კიდევ: „მრავალ იერი არის (ჭურღობა), ყველას ცალკე დაწერა არ იქნე-ბოდა და გრძლად მოვიდოდა“, მუხ. 150 და სს.). თავის წინასიტყვაობაში ის ძველებური ქართველის გულ-წრფილადობით ამ-ბობს: „მე ეს წიგნი ასრე არ დამაწერია, არც ვინემებ, რომ ამ აკლდეს რა: ბევრა ისეთი საჩივრები არის და მოვა, რომე

ზოგი ვერ მოვიგონეთ და არც მისწვდების კაცის გონებას.
(იხ. წინა სიტყვაობა ვახტანგის სამართლისა.)

შემდეგ ამ კერძო მოსახრებისა ჩვენ დედ-კითხვას უნდა მივმართოთ და დაბოლოვებით დავასკვნათ — თუ რა კრცელი მოქმედობითა ძალა ჭქანდა ვახტანგის სამართალს. ვახტანგის სამართალი, მთელი თავისი შინაარსით, იყო ცრცხალი სამართალის წიგნი, ყოველ ადგილას სახმარებელი, უკანასკნელი ინსტანციიდან უმადლესამდინ. ამის დასამტკიცებლად ვერ ის საბუთი მოგვევს, რომ რუსეთის მთავრობამ, შემდეგ საქართველში შემოსვლისა, ამ უკანასკნელში ჭკვა ვახტანგის სამართალი მოქმედ წიგნად. თვით ვახტანგიც თავის წინა-სიტყვაობაში ჰირ-და-ჰირ ამბობს, რომ მან ისურვა სამართლის წიგნის შედგენა ცხოვრებაში სახმარებლად. თუ ეს ასეა, მაშ რა არის, გარეგანის მხრით, ვახტანგის სამართალი და რამელი მიზეზების გამო გამოწვეული იქნა მისი შედგენა? — ჩვენის აზრით, ეს სამართლის წიგნი არის ჩვენა კანონების კოდიფიკაცია, ერთად შეკრება. კანონების კოდიფიკაციას მოითხოვდა საჭიროება და ამ საჭიროებას წინ გაუძღვა მართლაც რომ ნამდვილი მამულის შვილი ვახტანგი. საჭიროება ეს წარმოადგა იმ საზოგადო მიზეზებიდან, რომელნიც სსკათა ხალხების ცხოვრებაშია ც მოაპოვებინან. სსკატანაც და ჩვენშიაც ჭყოდალებმა ხელთ იგდეს სამართალი და ეს უკანასკნელი თავის მონაპოვლიათ გახადეს. კანონები იმათ იცოდნენ, სამართალი იმათ ეჭარათ და რაც უნდოდათ, იმას შერებოდნენ. სსკათაშორის, ერთი უმთავრესი მიზეზი კოდექსის შედგენისა ყოფილა ის გარემოება, რომ მალე წოდებას კანონების და სამართლის ძალით, შევიწროებაში ჭყოლია დაბალი ხალხი (Древнее право, Г. С. Мэнъ, глава первая, Древние Кодексы). ჩვენის აზრით, ამ მიზეზის

გამო, უფრო უმეტესად, გამოწვეულ იქმნა ჩვენი კანონების
 გოდიტიკაცია. ქოდალური განწყობილება ჩვენი სამართლის
 ნებას აძლევდა ქოდალებს სამართლის სახელით მრავალი უ-
 სამართლოება ჩაედინათ. თვით სამართლის ცოდნა მონოპო-
 ლიით შეიქმნა; ჩვენშია, როგორც სხვაგან, ამ ცოდნამ კასტი-
 ური ხასიათი, მიმართულება მიიღო. მონოპოლისტებათ იყვნენ,
 გარდა თვით ქოდალებისა, ვასტანგისაგან ეგრედ წოდებულნი
 „ჭეუკათა მყოფელნი, ამოხუცებულნი კაცნი“ (ის. წინა-სიტყვაობა
 ვას. სამართ.), რომელნიც ძლიერ ხშირად აბრუნებდნენ სამართ-
 ლის სასწორს. ეს კარგად იცოდა ვასტანგმა. „იყო ქვეყანა ესე
 ქართლისა ყოველითურთ კეთილითა შემკული და შესაგებული,
 ხოლო ცვალებითა დღეთა და ვითარებითა ჟამთა თვით სიბრ-
 ძნით და თავის თვისით სჯილდენ და განაგებდენ, ვიეთმინე
 მოყვსობით, ვიეთმინე მეგობრობით, ვიეთმინე მოხიდეებით,
 ვიეთმინე ღვთის ურიდველობით და ვიეთმინე მიღებათა ქრთამ-
 თათა, ვითარცა ენებათ ეგრეთ სჯილდენ“ (წინასიტყვაობა ვას-
 ტანგის სამართლისა); და კიდევ: „ამით უფრო ვიქმენით წიგ-
 ნისა ამისა მისე, რათა აღარავინ განდრიკოს სასწორსა სამარ-
 თლისასა ქრთამით, გინა მოყვსობით და ან სხვათრივ რითმე
 მიდგომითა“ (იქვე). თავის სამართლის წიგნით ვასტანგმა ისე-
 კე გააკეთა, რაც უფრო უკანასკნელ დროს შეასრულა მაგალი-
 თებრ სპენანსკიმ და თავის ღვაწლით ბოლო მოუღო „ჭეუკათა
 მყოფელთა“ მონოპოლიას, სამართალი და კანონი აღვიარა
 ხალხის საკუთრებათ. —

ჩვენ ვსთქვით, რომ სამართლის წიგნის შედგენას მოით-
 ხოვდა საჭიროება. ამას ზედ უნდა დაუშვათ ვასტანგის აზრი
 და შესედულობა სამართალზე. ჩვენი წარჩინებული იურისტი,
 მსგავსად ძველი რომის იურისტებისა, მაღალი აზრისა და შე-

ხედულობისა იყო სამართალზე. ვახტანგი როდი ბძინდებოდა უსულა და უკულა ახლობელია ჩვენი ძველი განტანებისა, ის როდი იყო მარტო გამოფიტული და გულ-გამსმარი თეორეტიკი, არა—ვახტანგს მთელს ბუნებაში უღელავდნენ კეთილ-შობილურნი გრძნობანი და თავ-განწირული სამსახური საღვთისათვის. ამისათვის არის, რომ მას მალაღ ზნეობითი, ღვთიური შეხედულება ჰქონდა სამართალზე, ეს უგანასკნელი ზეციურ საქმედ მიანხდა. „ღმერთი, უოკლის დამაბეღელი თქვენგან სამართლის უფროსს არას ითხოვს“... „უსამართლობა ამ სოფელს კაცს უძეოდ ამოფხვრას და გარდაავლინებს... ამ სოფელს შეარცხვენს და იმ სოფელს წარსწემნდს და საუკუნო სატანკველს დაუმკვიდრებს“ (მუხ. 1. იხილე ეგრეთვე მუხ. 3, სადაც ღრმა აზროვანი და მალაღ-კეთილ-შობილური შეხედულება მსაკულზე ისეთს შთაბეჭდილებას შერება მკითხველზე, რომ საჭირო იყო ზოგიერთი სიტყვები შესაძე მუხლისა ოქროს ასოებით დაწერილნი უოფილიუვენს სასამართლოს კარებზე). ამ გვარი აზრის და გრძნობების კაცი გულ-გრილად ცქერას ვერ დაუწყებდა მაშინდელს უსამართლობას და, ვგონებ, მარტო ესეც საკმაო უნდა იყოს უ ლელგობიტოვის და მისი მსგავსი „წევრების“ შეხედულობის დასარღვეველად. სწორედ, ჩემო მკითხველო, ვახტანგმა კარგად იცოდა მაშინდელი იურიდიული პრაკტიკის სენა და თვით სამართალს შთაბერა ღვთიური სული, გამაგნოველებელი ძალა, სამართალი დააყენა იმ ზნეობით სიმაღლეზე, რომელზედაც ვერ არს რომ იგი იდგეს...

ზემოხსენებულით ჩვენ ის არ გვინდა ვსთქვათ, რომ ვითომ ვახტანგს არ ესმოდა ქვეყნიური მიწანი სამართლისა, კაცობრიული მისი შთამოება, ვითომ ჩვენი მაშინდელი სამართალი იმ წერტილზე იდგა, სადაც ღვთიური ელემენტი უფლებ-

ბისა სმლევს ქვეყნიურ უფლებას. როგორც ამბობს უფალი მენი, აღმოსავლეთის ხალხების კოდექსებს (Ману, ^{რეკონსტრუქცია} ~~и др.~~ ^{на} Днев-
 ние Кодексы) ერთი და იგივე ხასიათი ეტყობათ, რელიგიური
 ხასიათი. ზირველადვე აღმოსავლეთში სამართალი ეკრძოთა ქურუმე-
 ბისა საკუთრებათ შეიჭმნა და ამ საკუთრებათ დარჩა ბოლომდინ; იუ-
 რიდიკული აზრი ხალხისა ღვთიურ უფლებას კერ გასცილდა, რელი-
 გიური ელემენტი სამართლის საფუძვლად დარჩა. ამგვარი ხასიათი
 აღმოსავლეთის ხალხების კოდექსებისა მხოლოდ ერთს ამტკიცებს
 — იურიდიული აზროვნობის სიღატაკეს, არა-განვითარებას. ამ
 სიღატაკეს ზედ ერთოდა სხვა მიზეზებიც და უმთავრესად ის
 მიზეზი, რომ აღმოსავლეთში სახელმწიფო პრინციპად აღვი-
 რებული იქმნა თეოკრატია და ეკრძოთა ქურუმებისა წოდება
 პირველ და მეტატრონე წოდებით. სასულიერო წოდებას სამარ-
 თლის შეასვებით ხალხი დამოხებული ჰქვანდა და მუდმივ იმას
 დადიებოდა, რომ სამართალი ღვთიური, ზეციური მოკლებია.
 ამ საჭიროა ისიც დაუმტოთ, რომ, როგორც ამტკიცებს იუ-
 რიდიული შეცნაერების ისტორია, უოკელივე ხალხის სამართ-
 ლის შთამოება, დასაწყისი ღვთაური ხასიათისა უოვილა. თვით
 რომაელების განხრებმა მიმდინარეობა დაიწვეს ღვთიური უფლე-
 ბიდან, მათი შთამოებაც ზეციური იყო (Духъ Римскаго
 права на различныхъ ступеняхъ его развитія, Рудольфа Ие-
 ринга, ч. 1, стр. 227—250 и пр.). შემდეგში იურიდიუ-
 ლი აზრი ირკვევა, ხელ-ხელა შორდება ღვთიურ უფლებას და
 ელტვის ქვეყნიური ცხოვრების მიზანს. ეს აჩის სასოკადღა
 განხი იურიდიული აზროვნობის განვითარებისა. ამ განხის
 ემორჩილებოდა ჩვენი ხალხის იურიდიული აზროვნობის მო-
 ძრობა და ეს ამგვარად ეტყობა ვანტანვის სამართალს, რომე-
 ლიც, წინააღმდეგ აღმოსავლეთის კოდექსებისა, მომზარებულია

რელიგიურ ხასიათს. ვასტანგის დროს ჩვენი იურიდიული აზ-
რი ისეთს სიმაღლესე იდგა, რომ ხალხმა გარკვევით იცოდნა
თუ რა მიზანი უნდა ქქონდეს სამართალს. მართალია, ვასტან-
გის სამართალში აქა იქ ქბოკებთ ისეთს ნორმებს, რომელთაც
ეტუობათ რელიგიური ხასიათი, მაგრამ ეს კიდევ ჩვენ წინააღმ-
დეგს არ ამტკიცებს, რადგანაც ნაწიკნები მოკლენა ჩვეულებრივ
მოკლენად უნდა ჩაითვალოს ევროპის ძველ კოდეკსებშიც. ცალ-
კე გამოკვლევას რომ არ შეუდგეთ (და არც საკმაო მასალა
გვაქვს ვერ ხელში), ჩვენი დედა-აზრის დასამტკიცებლად, გარ-
და საზოგადო კანონისა, იმის დასახელებაც საკმაო იქნება,
რომ ჩვენმა სასკლმწითელა წყობილობამ არ იცოდა თეოკრატია,
ვითარცა პრინციპი და სასულიერო წოდებას თავის საკუთარი
კანონები ქქონდა.*) ამისათვის ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ ძველ
საქართველოში იურიდიული აზრის მოძრაობა. მიმდინარეობა
იმავე გზას და კანონს ადგა, როგორც ევროპაში და არა რო-
გორც საზოგადოდ აღმოსავლეთში. სამწუხაროდ, ვერ შეუძლე-
ლია ნაბიჯ-ნაბიჯ ამ მოძრაობის სურათის დახატვა. დასკვდილი მან
სა და მეტად ცოტა არის ამ გვარის შრომისთვის. გარდა დაწერილი

*) საკვირველია, რომ ამისთანა მცოდნე თავის საგნისა, რო-
გორც გამოჩენილი პროფესორი პეტრინენგის უნივერსიტეტისა, რუ-
დოლფ იერინგი, მთელი აღმოსავლეთის ხალხის უფლებებზე ერთ-ნაი-
რად სწის. აი ის რას ამბობს: «религиозно возбужденное чувство
в о с т о к а в н и м а е т ь э т о м у г о л о с у Б о ж е с т в а п о в с ю д у , в о
в с ь х ь о т н о ш е н и я х ь и п о в е л ь н и я х ь к а к ь п р а в а , т а к ь и н р а в -
с т в е н н о с т и ; с ф е р ы п р а в а , н р а в с т в e н н о с т и и р е л и г и и з д ь с ь
с о в с ь м ь н е д о с т и г а ю т ь с а м о с т o я т е л ь н о с т и , и д e я б о ж е с т в e н -
н о й в о л и с т а в и т ь в с ь х ь и х ь н а o д н у л и н и ю » (Духъ Рим-
скаго права, ч. I, стр. 228).

სიგელებისა, იადგრებისა, მეტად დიდს სამსახურს გაუწევს ჩვენ უფლებას იურიდიული ჩვეულებების შეკრება. მარტო ამასვე ვინ ზრუნავს? — ორიოდე სიტყვად ვახტანგის სამართლის გარეგნობასე. როგორც სხვა ძველ კოდექსებს, ვახტანგის სამართალსაც ერთი საზოგადო ნაკლულები ეტყობა — იგი არ არის სისტემატიურად დაწერილი. სისხლის სამართლის ნორმები და სამოქალაქო კანონები ერთი-ერთმანეთში არეულ დაკრულები არიან. გარდა ამისა, სამართალში ყოველ-გვარის უფლების ნორმებს იმეორებთ. აქ შესვლით სამხედრო უფლების ნორმებს (თუ სელმწიფეს ლაშქრიდამ კაცა წაუვიდეს და მტერს მიუვიდეს... თავად სელმწიფის მოწყობებაზედ ჭკიდია, თუ არა და თქვის მოკვეთა ჯერ არს“... მუხ. 220) „ზოციური უფლებისას და სხ...“

პირველ წერილში მკითხველს ვუჩვენეთ, რომ გარკვენი აკებულბა ჩვენი სამართლისა ძეგლად - მონარხიულ ფაღბზე იყო ჩამოსხმული. ძეგლად - მონარხიული ხასიათი არათუ მარტო ჩვენი სამართლის გარკვენი მხარეს ეტყობა, არამედ შინაარსსაც. ამას გვიმტკიცებს ვახტანგის სამართალი. არსებითი კუთვნილება ძეგლად - მონარხიული წეს წყობილებისა, სხვათა შორის, არის ესრედ წოდებული სისხლის ღირსება, განსხვავება. ყველა წოდების წარმომადგენელს სდის სისხლი ღირსებას შესაფერად. და ეს სისხლის ღირსება კიდევ, გარკვენი მხრით, გამოახატვის ჯარმების სისტემაში, მათ რადენობაში (Система Композиции, ძველ რუსებს „ვიჩა“, „შენია“, ძველ ფრანკებს „ვერლეულ“ და სხ.). ყოველ დანაშაულობას, ბრალეულობას, რომელიც, ასე თუ ისე, არღვევს, უარ ჭეოფს კერძო შირის, საზოგადოების და სხელმწიფოს უფლებას, ზედ აკერია თავის ჯარმმა. და რადგანაც თვით და-

ნაშუალებანი მრავალ-გვარნი არიან. ჯარიმაც თვითვე უფრო დანაშაულებსა თვის სხვა არის. ამისთვის უკელა დანაშაულებსა სწესულა, დაჯასებული. ეს კიდევ არაფერი. ჯარიმის განსხვავება, მისი რაოდენობა, „კომპოზიციის სისტემა“ მაშინ უფრო აშკარად გამოიხატვის, როდესაც დანაშაულებს ექება ასეთის თუ ისეთის წოდების წარმომადგენელს. სადაც წოდებრივი განწყობილება, იქ ხომ მეტ ნაკლებობა, დიდ პატარაობა დედა ძარღვიან ცხოვრებისა ჯარიმაც ამ დიდ-პატარაობასვე არის გამოჰყრილი, წოდებრივი განსხვავების ფაღბზე ნამოსხმული. მკითხველი შესტდება, თუ იფიქრებს, რომ ჯარიმას ვითომ მხოლოდობითი საფუძველი მოეპოვება — პოლიტიკო-სოციალური. არა. მას სხვა საფუძველიც ქვეშ უდგია, ეკონომიური საფუძველი, ცალკე შირის, წოდების შეძლება, სიმდიდრე. აქ პოლიტიკო-სოციალური და ეკონომიური საფუძველები ერთი-ერთმანეთთან შეკავშირებული არიან. თქვენი სისხლი რომ ბევრი ღირდეს, ამისათვის საქმათ რაღაც მარტო თქვენი წოდება, საჭიროა ეგრეთვე წოდებრივ ღირსებასთან ეკონომიური შეძლებაც. ამისათვის ჯარი. მას რაოდენობა ჰსატყვის არა თუ მარტო კაცის ან წოდების ღირსებას, არამედ კაცის და წოდების ეკონომიურ კეთილ-დღეობასაც — გარემოება, რომელიც ამტკიცებს აწინდელ შეცნიერებაში მიღებულ ჭეშმარიტებას, რომ იურიდიულ წეს-წყობილებაში მჭიდრო კავშირი აქვს ეკონომიურ ცხოვრებასთან. ჯარიმას ეკონომიური (და არა მარტო იურიდიული) ბუნება განტანგსაც კარგად ესმოდა. ამისათვის მან ასახლი სისხლებია გააჩინა, რომელიც იმ დროისათვის კმარ იყვნენ. ზემოდ ჩვენ დავინახეთ, რომ, ამ შემთხვევაში, განტანგი ხელმძღვანელობდა ეკონომიური მოსაზრებით. ამას ისიც უნდა ზედ დაუმატოთ, რომ ასახლი ჯარიმა განტანგმა, სხვათა-შორის, ეკონომიურ საფუძველზე

დაამკვიდრა. მაგალითებს, „დიდებული თავადი“ პირველი დონის სიბრძნის (შემდეგ მეფისა და კათალიკოსისა) ქვადანობის შესახებ გრამ ამ დირსებისათვის ცალკე „დიდებულთა“ რაღი კმარადა, საჭირო იყო ეკონომიური შემდგობა. (დიდებული თავადი ეს არის: გაუყრელი ერთი თავი თითონ არაგვის ერისთავი, გაუყრელი ერთითავი თითონ ქსნის ერისთავი, გაუყრელი ერთითავი თითონ ამილახერი, გაუყრელი ერთი თავი, თითონ რბულიშვილი, როცა გაუყრელი ყოფილა ციციშვილიც... ვახ. სამ., მუს. 35.) მასხადაძე, ჩვენი ჯარშია მარტო იურიდიული ნორმა რაღი იყო, ის იყო ეკონომიური ფორმულა: ე. ი. ჯარშია რაღადნობა, სისხლის იფსი, ეკონომიურ კეთილ-დღეობასაც კმატავდა და თუ, მაგ., გლეხი გაციის სისხლი მარტო თორმეტი თუმანი ღირდა (ვახ. სამ., მუს. 33.), ეს იმას ნიშნავდა, რომ გლეხ-გაცი თვით ეკონომიურად შეტად დაზარული იყო. მაგრამ ამას ხომ შემდეგში გამოვიკვლევთ. რასაკვირველია, მეათხველი ჩვენ არის ისე არ გაიგებს, ვითომ ვახტანგის ჯარშია არითმეტიკული პრინციპია. არა, ჯარშია ჩვენშიც და სხვაგანაც (სადაც უფლებამ იცის კომპონენციის სისტემა) ხატავდა წოდების შეთანხ სიდიდეს ეკონომიური კეთილ-დღეობისას (средняя величина экономического благосостояния), მარტო ამას და არა სხვა რაიმეს. და ეს ხომ სრულებით იმას არ ნიშნავს, რომ ძველ საქართველოში გლეხ-გაცთა შორის ბევრი არ მოიპოვებოდნენ ისეთნი, რომელნიც ეკონომიური კეთილ-დღეობით მაღლა იდგნენ არა თუ ცალმთავრანა — თვით „გადიდებულ“ აზნაურშილებზედაც. ჩვენ აქ ვუბნობთ ჯარშია ეკონომიურ, „საშუალო სიდიდესე“. ხსენებულ ეკონომიურ ბუნებას ჯარშიისას ეკვლავს გხედავთ. მას დადავებს სხვა ხალხების უფლებრივი ისტორია და ჩვენ ვერ

წარმოგვიდგენია — რა მიზეზის გამო საქართველოში ჯარისმა მარტოდ-მარტო იურიდიული ნორმა უნდა ყოფილიყო.

იურიდიული მხრით რომ ავიღოთ, უნდა დავასკვნათ, რომ ვასტანგის ჯარმა სრულებითაც არ არის აშენებული (წინა დეკა იყო; ეს საზოგადო განონია) ესრედ წოდებულ შურის ძიების უფლებას (право мести), როგორც მაგ., ჯარმა იყო ძველ ფრანკების განონებში (Bezo, Франкская эпоха, Мальберг, стр. 136) ჯარმა მაშინ არის დამყარებული „შურის-ძიების უფლებას“, როდესაც ხალხი, სხვათა-შორის, ხელმძღვანელებს უფრო ჩვეულებრივი უფლებით, როდესაც ხალხს არ მოეზოგების წესიერად გამართული და დადგენილი სახელმწიფო და როდესაც მისი იურიდიული აზრი მეტად უკანასკნელ ხაზზე სდგას. ჩვენში არც ერთს ამ გარემოებას არა ვხედავთ. ხალხს ქჭონდა თავის აზრის განვითარებით შემუშავებული «სამართლის წიგნი», კოდექსი; მან კარგა ხნის წინათ განვლო ჩვეულებრივი უფლების სამოულობელო; სახელმწიფოც წესიერად ქჭონდა განწყობილი; იურიდიული აზრიც ჟეროვან სიმძლავრე დაეკნებოდა. თუ ეს ყველა ასეა, ჩვენ ჯარისმას შურის ძიების ხასიათი არც ექმნებოდა და მართლაც არა ქჭონია. და ეს უკანასკნელი გარემოება ღრმად გვამტკიცებს იმ აზრში, რომ ვასტანგის ჯარისმას ზედ აჟდა სახელმწიფო ბეჭედი, მიუცილებელი და დასაკლებელი ძალისა იყო. ამითი ჩვენ ის უნდა გამოვსთქვათ, რომ რასაც ჯარმა ითხოვდა (იმის რაოდენობა რომ განმარტებული იყო), უჭკველად ყველას ის უნდა გადაეხდა. თვით სახელმწიფო ამას ბძანებდა და ამა იმის ბძანებას ვინ სად წაუვიდოდა. აქ შენიშვნას მოგვცემენ: „ჩვეულება უმტკიცეს არს განონისა“, ჩვეულებრივი უფლებაც მიუცილებელი ძალისა არის. რატომაც არა, როდესაც ხალხს ჩვეულებრივი უფლების მეტი ხელთ არა უჭი-

რავს რა რატომაც არა სოგიერთა იურიდიულ შემთხვევაში, მაგალითად ჩვენ მაინც იმ აზრს ვხედავთ, რომ ჯარშია მჭიდროდ მდებარე უფლებასუფლად აშენებული უფრო ვაცს ესარჩლება, მას ინდობს. ამას ცოცხალად მაგალითით განვმარტავთ. ჩრდილოეთ კავკასიის სოგიერთთა შთქში აშურის ძიების უფლებას არსებობს და ხალხიც სელმძღვანელობს მით. ვსთქვით ერთმა კაცმა მეორეს დაუშავა რამე დამნაშავეს ხან დიდს ჯარშიას გადახდევინებენ სოღმე და ხან ნაკლებს, ვისაც როგორ შეუძლიან (ამის მაგალითები ჩვენ თითონ ბუკრი გვინახავს). მაგრამ როდესაც ჯარშია თვით განონშია დაწერილი, იმის რაოდენობა აღვიარებულა დაწერილი სამართლით, მაშინ განონს ვერ წაუსვალ, რასაც გიბმანებენ, მიუცილებლად უნდა გადაიხადო, თუნდა სულიც ამოგჭერეს... მეორე შენიშვნაც, რომელიც ფრიად საჭიროა. თუ ჯარშია ეკონომიური ძირმულაც არის, მაშ რისათვის იყო ჯარშია მონის მკვლელობისათვის, როდესაც მონას არა ვითარიმე საკუთრება არა ქქონდა, საკუთარი ცალი ფულიც არ მოეზოგებოდა, — ასე გვეითხავენ. საქმე იმაშია, მკითხველო, რომ თვით მონა ეკონომიური ძალა იყო, მონების რიცხვი ეკონომიური კეთილდღეობის რაოდენობას ნიშნავდა. მაშასადამე, თქვნი შენიშვნა უფრო ამტკიცებს იმ აზრს, რომ ჯარშია ეკონომიური ფორმულაც არის...

თუ მკითხველი ჩვენთან თანხმად, იმან ერთი რამ უნდა დაიხსომოს, სასკლდობრ ისა, რომ ჩვენი ჯარშიის რაოდენობა წოდებრივი ღირსების და ეკონომიური კეთილდღეობის დიდს განსხვავებას გვიმტკიცებს...

ვიდრემდისინ ჩვენ სხვა-და-სხვა წოდებათა ღირსების და მათ ჯარშიის აღწერას შეუდგებოდეთ, საჭიროად მიგვანხია მკითხველის ყურადღება ერთს გარემოებაზე მივაქციეთ. ფეოდა-

ღმ. მონარსიულ სახელმწიფოში გლეხ-კაცობა მეტად უკმაოდ
 სდგას, მას ბევრი არა კეთიხვის რა და ზოგიერთი შემთხვევა-
 ში ხომ სულ არაფერი თავის სამართლის წიგნის შედგენის
 დროს ვახტანგმა არა ჭკითხა რა გლეხ კაცობას და ან რას
 ჭკითხავდა, მას აბა რა მოეთხოვებოდა. სამართლის შედგენა
 ქეოდალეს ჩაუყარდათ ხელნი. მათ გვერდით მოუსხდნენ შვი-
 თხველისაგან ცნობილნი „ჭკუათა შეოფელნი“, „მოხუცებულნი“.
 ვახტანგი თავის წინა-სიტყვაობაში შირ-და-შირ ამბობს: „ხურა-
 ვან ჭკობებო, რამეთუ თვით თავით თვისით რასამე ვეოფდეთ,
 არამედ თანაყოფილთა (აქ დაწვდილებით ჩამოთვლილი არიან
 უშირველესნი ჩვენნი სასულიერო და საერო ქეოდალები) და
 კითხვითა ჭკუათა შეოფელთა და მოხუცებულთა კაცთა ..“ (წი-
 ნასიტყვაობა ვახ. სამართლისა). — როგორც გარეგნობით, ისრე
 შინაარსით ვახტანგის სამართალი ბევრით მიემსგავსება სხვა
 ქეოდალთა მონარსიული სახელმწიფოს კოდექსებს, მაგ., ძველი
 თრანკების კოდექსს (Салическіе и рипуарскіе законы) — გა-
 რემოება, რომელიც ერთს კოდექს ამტკიცებს იმ აზრს, რომ სა-
 მართლის გარეგანი აკუთლებს ზედ-გამოჭრილია სახელმწიფო
 წეს-წობილობასე. აქ ვხვდებით იგივე „კომპონენციის სასტემას“,
 იგივე წოდებრივულად განწყობას დასაშულებათა და სასჯელთა,
 თითქმის ბევრად ერთ ხაირს სასჯელებს & დამტკიცებებს (ордалин).
 ვახტანგის „მდულარე“ (მუს. 8) და მისვე „შანთი“ (მუს. 9) სი-
 ტყვა-სიტყვით იმეორებენ სალიურთა კანონის მდულარეს და
 შანთს (Беро, ст. 135 — 142. აქ უ. ბეკოს ისე ვერცადა აქვს
 ამოწერილი სალიური და რიშარული კანონები, რომ ადვილად
 შეიძლება მათი შედარება ჩვენ კანონებთან.). რასაკვირველია, ეს
 ერთ-სახობა, მგზავსება მართლ იმას გვიჩვენებს, რომ ჩვენი
 იურიდიული ისტორია საზოგადო კანონს ემორჩილებოდა და

ქოდალო-მონარხიულ სახელმწიფოში სამართალიც შესაბამად იყო განწყობილი. იმ დროს, როდესაც ფრანკების [სახელმწიფო] და რიზიარული კანონები მოქმედობდნენ, ცხოვრება ქოდალო-მონარხიულად იყო განწყობილი; კანონიც ამ უაღიბზე ჩამოიხსნა. ჩვენშიაც ამას ვხედავთ და არა სხვა რასმეს.

შესანიშნავ მოკლენას ჩვენი წარსული ცხოვრებისას შეადგენს ის ფაქტი, რომ არათუ მთელი ცხოვრება წოდებრივულად იყო განწყობილი, არამედ თვით წოდება, როგორც იურიდიული ერთეული, სხვა და-სხვა ნაწილებად იყოფოდა; ყოველ წოდებაში რამოდენიმე ნაწილი მოიპოვებოდა და ეს ნაწილიც თითქმის ცალკე განსაკუთრებულს წოდებას წარმოადგენდა. სხვა წოდებათა რომ ვერ თავი დაკანებოთ და გლეს კაცობა ავიღოთ, აქ შევხვდებით იმ მოკლენას, რომ თვით გლეს-კაცობა, როგორც წოდება, მრავალ-გვარი იყო და ასეთი თუ ისეთი წოდების და ღირსების გლეს-კაცს თავისი საკუთარი ადგილი უჭირს. ვერ ვახტანგის სამართალი მოსთვლის სხვა-და-სხვა გვარ გლეს-კაცობას და ვახტანგის სამართალიც რომ არ იყოს, ძველმა იადგრებმა და სიკელემარ იციან სხვა და-სხვა ღირსების გლეს-კაცი. მაგ., ჩვენში იყო ანსუიდი გლესია (Крест. Грам. ст. 9), „დამოუკიდებელი“ (იქვე გვ. 25. — „დამოუკიდებლობას“ გლესი შეიძენდა ოც-და ათის წლის ვადის გატარებით), „თავის-თავის გამყიდველი“ (იქვე გვ. 41) და სხ. აღნიშნული მოკლენა ცხადად გვიჩვენებს — თუ რა შორს მიდიოდა ჩვენში ერთი კაცის განსხვავება მეორესაგან, თუ რა ღრმად ჰქონდა ცხოვრებას ძვალში და რბილში გამკვდარი ქოდალური წეს-წყობილება. ანალოგიურ მოკლენას ვპოვებთ თვით დასავლეთ ევროპაშიაც, ჩვენის აზრით, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ უპირველესს სიკეთეს ჩვენი გლეს-კაცობის იურიდიული მდგომარეობისას შე-

ადგენდა ის, რომ ჩვენა გლეხ-კაცობა არ იყო მიწის საკუთ-
რება, მიწაზე მიკრული, როგორც ამას ვხედავთ სოფლებში
ადგილას ეკრძაში (Беро, ст. 127). იქნება ამ განსაკუთრებუ-
ლი განსხვავებით აიღსნებოდეს ის საზოგადო მოკლეხა, რომ
ჩვენში გლეხ-კაცი ასე ადვილად და იათად ჭყიდდა თავის თავს
(ათავის-თავის გამყიდველი გლეხია). გლეხ-კაცი რომ მიწის სა-
კუთრება უფილიყო, როგორც ეკრძაში ჭეოდალური ეპოხის
დროს მაშინ თავის თავის ვაყადვა ადვილად ვერ მოხერხდებო-
და. ეს უნდა ვიქონიოთ სახეში, იმიტომ რომ ეს გარემოება
მეტად ბევრს საუფრადლებო მოკლენებებს აკვიხსნის. თვით ჩვენი
„მამული-შვილების“ აზრია, რომ ძველ საქართველოში გლეხი
ძლიერ არ იყო დაჩაგრული და ადვილად იტანდა ჭეოდალურ
უჯულს, ვგონებ, ჩვენგან დასახელებული მიზეზით უნდა აიღსნას.
სხვა არა რაიმე მიზეზი მას არ მოეპოვების. მაგრამ, რაც უნ-
და იყოს, ჭეოდალური უჯული მეტად მძიმეთ აწვა გლეხ-კაცს
გისერსე, იგი თავისუფლად ვერა ჭსუნთქავდა იმ შენობაში,
რომელსაც ძველი საქართველო ეწოდების და ეს რომ ნამდვი-
ლია, აი თვით იმ შენობის დაწოთბილებაც თავისი ზნეობრივი
და უფლებრივი ჭყერით:

მართლაც და როდესაც კაცი სწავლობს ვახტანგის სამარ-
თაღს, მეტადრე ამ სამართლის იმ თავს, რომელსაც ეწოდების
გარნი თეთრასა გარნიგებისა, მას თვალეხას წინ უდგია დადი
სოციალური შენობა, რომელიც თავიდან ბოლომდის ნაწილ-
ნაწილად არის განუფილი. შენობის შუა ადგილას სდგას კრ-
თი დიდი კიბე და რამდენსაც ზვეით ფეხს ადგამთ კიბის სა-
ფეხურსე, იმდენად დიდს ღიწსებას, დიდს უფლებას შეეყრე-
ბით. თუ ზვეიდგან მოდინართ კიბესე ქვევით, მაშინ უოკელი
ნაბიჯის შემდეგ უფლებასაც აკლდება და ღიწსებასაც. შენობას

ზემოდგან დასტკერისან შეფე და კათალიკოსი — ^{ერქმისეული} ~~საქართველოს~~ ^{საქართველოს} წითეუ (მეუფისა, კათალიკოსისა... არა დაკვიწერია რა, უკანასკნელი სიტყვები ვვ მუხლისა.). ამ შენობის გიბე ზემოდგან ქვემოდინ და ქვემოდგან ზემოდინ სხვა-და-სხვა ფასის „სისხლებით“ არის აღწერილი. გიბის ზემოდ სისხლი მეტად ძვირია, ქვემოდ გი ნაკლები. გიბის საფეხურებზე ჩამომწვრივებულნი არიან შენობის მცხოვრებელნი მინებისა მათისაებრ და რადგანაც გლეხს უკვლასუდ უკანასკნელი ადგილი ეჭირა, ამისათვისაც იგი ამ შენობაში უკვლასუდაც ქვემოდ სდგას, რასაკვირველია, ესეც „ჩინისა მისისაებრ.“ გიბეზე დანთხუეა სისხლს ბაჟი ადეკოთ (таксация крови). ბაჟი ზემოდგან მოსდევს და რამოდენიც ქვემოდ მოაწევს, იმოდენად უფრო და უფრო სიდიდე აკლდება.

პირველი ადგილი უჭირავთ „დიდებულთ თავადთა“. მათ სსსხლის ფასი განლაკოთ ზო-ას-ხუთ ას-ოც-და-თექვსმეტი თუმანი (ვახ. სამართ., მუხ. 26), — დიდებულ თავადს თან მოადევს „შუა თავადი თავის სისხლის ფასით — შვიდ-ას-სამ-ოც-და-რვა თუმნით (იქვე მუხ. 27); შუა თავადის ქვემოდ კიდევ თავადი ბრძანდება, „მესამე თავადი“, ესეც სამაო ბაჟით — ამის სისხლი ღირს სამ-ას ოთხმოც-და-ოთხი თუმანი (მუხ. 28). გიბის პირველი სამი საფეხური, როგორც ვხედავთ, უჭირავთ საერო ფეოდალებს. ესენი შეადგენდნენ ჩვენს ძველს არისტოკრატის, ოდესმე ამაყს, თუმცა ეხლა გი მეტად დაუძლურებულს. უფრებ-ჩამოყრილს. მაგრამ ისიც ხომ ვიცით, რომ სასულიერო

ჭკოდალებიც საკმაოდ გვეყვანდნენ. ეს უკანასკნელი საკრებულო ჭკო-
 დალებზე ნაკლებნი როდი იყვნენ და როგორც უმთხვეყვამო
 ხომ მათზე ძალაღებდნენ. საუბრიერო ჭკოდალები
 უსხედან გვერდით საერო ჭკოდალებს და მათაც ძვირფასი
 სისხლი სდით „ჩინებისა მათისაებრ“ (მუხ. 26, 27, 28). უ-
 დიდესი ჭკოდალების ქვემოდ ჩამოსხდარან ეგრედ წოდებულნი
 აზნაურშვილები სამ-ნაირი ყაღბისა — «გადიდებულნი», «შუა აზ-
 ნაურშილები» და «ცალმოგვიანი აზნაურნი.» მათი სისხლების
 ბაჟიც საკმაოდ (მუხ. 29, 30, 31). აზნაურშვილებს შემო-
 ჭხვევიან შუათანა წარმომადგენელნი სასულიერო წოდებისა და
 უწარჩინებულესნი კვამნი უწინდელი ვაჭრებისა, ბურჟუაზიასი,
 თუ კი ეს სიტყვა აქ გამოდგება. ვაჭრები ოთხ უჩინათ იყო-
 თიან და აბა უჩინობა როგორ იქნებოდა მრავალ-გვარ ჩინიან
 ძველ საქართველოში. ვასტანგის სამართალმა იცის დიდებულთა,
 დიდი ვაჭარი, მოქალაქე (მუხ. 30), „მეორე ვაჭარი“ (მუხ.
 31.), „მესამე ვაჭარი“ (მუხ. 32) და „მეოთხე ვაჭარი“ (მუხ.
 33). ეს უკანასკნელი იმავე ფასისა იყო, როგორისაღ გლეხ-
 კაცი. სულ დაბლა ადკილი უჭირა გლეხ კაცს. მისი სისხლი
 ღირდა მარტო ... თორმეტი თუმანი. . . . , ასე გასინჯეთ
 „მსახურიც“ კი თავზე ესკუბა (მუხ. 32). საკვირველია, რომ
 სალიურთა განიანი მონას სისხლს უფრო ძვირად აკასებდა, ვი-
 დრემდისინ ჩვენი განიანი გლეხ-კაცისას. მონა დაფასებული
 იყო ოც-და-თუთხმეტ ოქროს სოლიდათ (Берко, ст. 141),
 ჩვენებურ ფულზე რომ ვიანგარიშით, თორმეტი თუმანთ.
 მშენიერი ჭორმულთ აქვს ვასტანგს გამოხატული სისხლის
 ბაჟი. «გლეხას სისხლზე ერთიორად მსახურისა არის, მსახურ-
 ზედ ერთი ორად ცალ-მოგვის აზნაურშვილისა, ცალ-მოგვზედ
 ერთი ორად დიდი აზნაურისა, დიდს აზნაურზედ ერთი-ორად

დაბალის თავადისა, დაბალს თავადზედ ერთი ორად მუს-თავადისა, მუსს თავადზედ ერთი ორად დიდებულისა (მუს. 333) მძველი საქართვ ლოს წოდებთა წარმომადგენლების იურიდიული განსხვავება მარტო ჯარიმის რაოდენობით როდი იხატებოდა. საქმე იმაშია რომ ეს განსხვავება სისრულეამდე გატარებულა ვანტანგის შთელ სამართალში. ჩვენ აქ ამ სამართლის ორს მხარეს ავიღეთ—ჯარიმის ფორმას და პროცესიალურ დამტკიცებას. ის ვიდევ არაფერი, რომ ჯარიმის რაოდენობა სხვა იყო დიდებულისათვის და სხვა გლეხ-კაცისათვის. თვით ჯარიმის ფორმაც პირველისათვის სხვა იყო და მეორესათვის ვიდევ სხვა. მაგ., დიდებული თავადის სისხლში უნდა გებოძათ ოქრო, ვერცხლი, თვალდი, მარგალიტი; თუ თითონ იხებებდა, შექმლო მიელო იარაღი, პირუტყვი, რვალი (ვან. სამ. მუს. 22). გლეხ-კაცს ოქროს და მარგალიტს ვინ აღირსებდა. იმის სისხლში განხილი იყო ძროხა, ცხვარი, ცხენი, იარაღი, სახლის სახმარი რკინა, რვალი (მუს. 18; იხილეთ ეგრეთვე მუს. 19, 20, 21).

წოდებრივი განსხვავება სამოქალაქო პროცესშიც აღვიარებულ იყო. საზოგადო მოვლენა, რომელსაც ვხედავთ ძველ კოდექსებში და რომელიც იხატება შით, რომ სახსლის სამართალი და სამოქალაქო განონები არ არიან განსაკუთრებულნი და გარდაკეპებულნი, ჩვენ სამართალსაც აშკარად ეტყობა. აქაც სისხლის სამართლის ნორმები და სამოქალაქო განონები ერთი-ერთმანეთში არეულნი არიან, მათ ერთი და იგივე მიმართულება აქვსთ. ეს ამტკიცებს მხოლოდ ერთს — ვანტანგის დროს ჩვენი ხალხის იურიდიული აზროვნობა დასრულებით ანუ დაბოლოვებით არ იყო შემუშავებული, განვითარებული და თუმცა ჯერჯერან სიმძლავრე იდგა, მაგრამ მაინც განვითარება, წინ მოძრაობა საჭიროა. უკველია, რომ

აზრი განვითარდებოდა, რადგანაც ის სწორე გზას ადგას. მაგრამ თავისუფალ მოძრაობას ფერტები შექვეყნეს... ლაზის მოსპობის შემდეგ, ჩვენი იურიდიული აზრის ორგანული ზრდა მოიშალა, ხალხის გონებამ სხვა კანონებს მიმართა. — ჩვენ ვსთქვით, რომ წოდებრივი განსხვავება სამოქალაქო პრინციპშიც იყო. აი ფაქტიც: სადაგო მამულის ასეთი თუ ისეთი სიდიდე თხოულობდა ასეთი თუ ისეთი ღირსების, «სისხლის» კაცს; დიდი იყო მამული, მოუფიცარიც დიდი უნდა ყოფილიყო, თუ პატარა მამული იყო, მოუფიცარიც პატარა «სისხლისა» უნდა ყოფილიყო. . . «თუ დიდი რამ მამული არის, თითონ ის საპატრიო კაცის შვილი უნდა აფიცონ, თუ უდაბლე რამ არის აზნაურშვილი უფიცონ, კიდევ მის უდაბლეზე მსახური, მათ ქვეითზედ გლეხი იქმნების... ვერ იქასი დაადგან და მერე მოუფიცანა ისე შეაგდონ» (კახ. სამ. მუხ. 12). ასე გაშინჯეთ, რომ მოწმების რიცხვი, რაოდენობა „სისხლის ღენის“ კანონზე იყო ამოყვანილი, — დიდებულისათვის ცოტა, სსგებისათვის ბევრი, „წინებისა მათისაებრ“ (მუხ. 37). სამოქალაქო პრინციპი რომ გაუშვათ და სისხლის სამართლის პრინციპი ავიღოთ, აქაც წოდებრივ განსხვავებას შევხვდებით. მაგ., დამტკიცებათა სისტემაში (система доказательств) მეოთხე ადგილი ეჭირა სრმაღს (მუხ. 6. — აქ შევნიშნავთ მეითხველისათვის, რომ ჩვენი „სრმაღი“ წააგავს დასავლეთ ევროპის ტყედალების „დუელს“. Бело, Феодальная эпоха, ст. 161—199), მაგრამ სრმაღისათვის საჭირო იყო სისხლი, ღირსება. შუა თავადს დიდებულისათვის დიდებულისავე სისხლი რომ შეეწამა, „მათში სრმაღი ხომ არ მოხდების“ (მუხ. 38, იხილეთ ვერტოვი მუხლი 39, 40 და სს.).

პროქსიანდური მხარე რომ განუტეოთ და მიუძღვნათ დასჯას, იქაც ერთს და იმავე მოვლენას შევხვდებით — სისტიკისა და კსანტისა ქეოდალეს და სისტაკად სდეკნის დაბალ წოდებას. ამ გვარი გარეგანი აგებულება დასჯათა სისტემისა დიკური დასკვნა იყო თვით ჩვენი კანონების ქეოდალური მიმართულებისა. აქ ახალი არა არის რა — ჩვენშიც იმას ვხვდებით, რასაც სხვაგან, სადაც კი დიდ მატარაობა აღვიარებულ იყოფიდა ცხოვრების დედა-ძარღვად, სადაც ცხოვრება ჩამოსხმული ყოფილა წოდებრივი განსხვავების უაღბსე. ავიღოთ, მაგ, კაცის დამახინჯება, ჭრილობა. ჩვენმა კანონებმა იცოდნენ ერთიც და მეორეც (მუს. 44—45). მიგრამ დიდი განსხვავება იყო — დასჭრიდი გლეხს, თუ თავადს. გლეხი კაცი რომ დაგეჭრათ, „ჭრილობა ქერის მარცვლით გამოზომონ, რამდენიც ქერის მარცვლის ზომა დადგეს, მარცვალზე ერთი ძროხა გლეხისაა დადებული“. ჭრილობის ჯარიმა სკვიდ იწვედა, ღირებულება მატულობდა, რამდენიც გლეხს თავს ანებებდით, და დიდებულის ერთი ქერის მარცვლის ოდენა ჭრილობაში ოც-და-ხუთი თუმანი და ექვსი მინალთუნი იყო (მუს. 49). ძროხა ორ მინალთუნად ჩაგარდების (მუს. 49.), ხუთი აბაზი მინალთუნს შეადგენდა (მუს. 16.); მაშასადამე ერთი ქერის მარცვლის ოდენა ჭრილობისათვის გლეხს ეკუთვნოდა ერთი ძროხა ან ათი აბაზი, დიდებულისათვის კი იმ გვარივე ჭრილობაში უნდა მიეცათ ოც-და-ხუთი თუმანი და ექვსი მინალთუნი.

ავიღოთ ახლა ქურდობა. ვახტანგის კანონებმა იცინა ქურდობის ეგრედ წოდებული კვალიტიკაცია — ქურდობა ყველა სწორე არ არის, მუს. (150—153), მაგრამ კვალიტიკაცია როდი სჯერდებოდა თვით ქურდობის ასეთს თუ ისეთს იურიდიულს თვისებას. იგი ქურდობა, გარდა იურიდიული კვალიტი-

კაცისა, ამოუკანალი იყო წოდებრივი დიდ-შატარაობაზე. ჩვენი კანონის ძალით ანაქურდალიც შევიდებოდა უსდოს და რასაც გვარისა არაან, ნასკვარ-ნასკვარი სისხლი სხვა გარდაუხსნადოსა (მუხ. 151). ამას ბრძანებდა კანონი, როდესაც ანაქურდი კაცის შეიღოს ან ახნაურს მოჰპარავდნენ. გლეხ-კაცისთვის რომ მოეპარათ, შევიდებოდა კი არა, მარტო ერთი-ორად უნდა ეზღათ (თუ ეს მოხაზარი გლეხისა არის ერთი-ორად გლეხს მიეცემის“ მუხ. 154). თუ რა შორს უწევდა წოდებრივი დიდ-შატარაობა, გვიმტკიცებს ეგრედ წოდებული მიხდომის (მუხ. 50—61). მიხდომისაც თავის იურიდიული და წოდებრივი კვალიჭიკაცია ზედ ეკვრა, მიგრამ მარტო იმითი როდი კმაყოფილდებოდა ჩვენი მიხდომა. ამ უკანასკნელის (მიხდომის) საზღაულო დიდი იყო იმ შემთხვევაში, როცა ისეთს გლეხს მიუხდებოდნენ, რომელიც ბატონის სასახლესთან იყო, იდგა. ათუ ასეთს გლეხს დაესხას, რომე ასდოს იყოს სასახლეზედ, მის ბატონის ნახევარი სისხლი და იმ გლეხისა, რაც მოკვდეს და დაიჭრას, ორკეტი სისხლი და წანაღებიცა მისცეს (მუხ. 52.).

შემთხველისათვის შეტი არ იქნება იმ აზროვნაც გაცნობა, რომ ჩვენმა კანონებმა იცოდენ ეგრეთვე განსხვავება უფროს-უმცროსობისა — გარემოება, რომელიც ცხადად სატაკს ჩვენი სამართლის სულის, მიმართულებას. თუ უმცროსს უფროსისათვის უქნია, ის უფრო მძიმეა და თუ უფროსს უმცროსისათვის უქნია, ის უფრო მსუბუქია და თუ სწორს სწორისათვის უქნია, ის სწორია (შენიშვნა 61 მუხ. ქვემოდ);“ თუ ახნაურმან ანუ გლეხმან მისგან უფროსი კაცი მოკლას, ერთი ნახევარი სისხლი მისცეს (მუხ. 75. აქ ფიზიკურ უფროს-უმცროსობაზე არის სჯა).

ზემოდ მახსენებული საკმაოდ მიგვაჩნია ჩვენთვის და-
რის დასამტკიცებლად. ჩვენ ბოლომდამდე ან შემოვიღებთ მას-
ტანგის კანონებს მით უფრო, რომ სხვა დროს კიდევ გვექნება
სხვა ამ კანონებსე. შემდეგ წერილში პირ-და-პირ გლეს-გატყვევ
მოველაპარაკებთ მკითხველებს.

ნიკო ხიზანოვი.

(დასასრული შემდეგში)

გლეხისა და თავადის ბაასი.

თავადმა სთქვა: „სულ ჩემია
 მინდორი, ტყე, მთა და ველი:
 ჩემი მამა-პაპის სისხლით
 შეღებულია და სველი!...
 მტერს თურმე ის იგერებდა,
 ის ყოფილა მისი მცველი;
 ძვალ-რბილით ზედ დაკეზაღი,
 მანდ მარხია ჩემი ძველი
 და ამ წმინდა სამარეზედ
 სხვას ვის უნდა ჭქონდეს ხელი?“

გლეხმა უთხრა: „რასაც ბრძანებთ,
 მართალია!... შეგვიტყვიან.
 თქვენი ძველი მანდ მომკვდარა,
 მათი ძელებიც მანდ აწუვან;
 ზოგი ხრმლითა დაგუწულა,
 ზოგს სტემია გულში ტყვია,
 მაგრამ მაინც თქვენსა აზრსა,
 მართლის კვლიც არ ატყვია!...“

„თქვენ გუკოთ მკვდრები, მაგრამ ჩვენიც
 ურევია მანდ მკვდარიც.“

თქვენ რომ გარე მტერს ებრძოდით, ეროვნული
ბიბლიოთეკა
 ჩვენ შინა გვეჭიდა საქნარიო:
 გმუშაობდით, რაფას ვაძეგვდით
 საფეხული, თუ წამთარია,
 ჩვენ ჭინჩახულს თქვენ გაძლევედით,
 არ იყავით გამხდარიო,
 თორემ ყველა დაგნაგრავედათ
 სპარსელი, თუ თათარიო!

—

„სულ სიმართლეს მოგასვენებ,
 არას გეტყვი ჭირათაო:
 მაშინ თურმე ქართლის ხალხი
 იყოფოდა რბათაო,
 ქვეყნის საქმეს გაუფიქრი
 ჭქონდათ თანა-სწორათაო.*)
 თვისდებოდნენ ერთმანეთში
 უფროს-უმცროს ძმურათაო.
 დღეს ეს ყველა მოგვეშალა
 მშობის დასამდურათაო:
 ჩვენ ისევე მუშები ვართ —
 თქვენ ხართ უსაქმურათაო!...“

42

—

„წინაპრებთან ვერ მიდინარო
 ვერც გულით, ვერც გონებითო:
 ქვეყნის საქმეს უურს არ უჯღებო
 და ძმობას ერიდებითო!...“

(* მხედრობა და შინ მუშაობა.

ბესარიონ ბაბაშვილისაგან (ბესიკი) თქმული
დედოფალს ანნაზედ.

კარ უცხო ვინმე ყარბი ამა სიტყვითა მშობელი,
ამა მუხთლისა სოფლისა მაგნებელი, მგმობელი;
მონა ვარ მისი მუდამ უამ და მისი შემამებელი,
ღ იგია ჩემი ხელმწივე და ჩემი დამადობელი.

გუფუცავ მე არ ვინ მიხილავს, რომ არს შეკნებით ანნაო;
მთვარესა ეწრახებოდა, მუნ ვერ ხარ ჩემისთანნაო,
ვარსკვლავნი მუდამ სამონად გარს უდგენ თანისთანაო
ღ და მსიღველნო, დაგვემოწმენით კარგი ყოფილა განაო.

ცნობა მიმიღო და გული, სუკდით შემწდუდა ანნამან,
გვლავ მოშვლა მისმან ცილმან და წელთა მიმოტანამან,
გოგობსა ვარდსა ნარგიზმან აპყურა წრემლი ანნამან
ღ სჯობს რომ არ უვანდეს მივსური ან მოკლას ამისთანამან.

იაგუნდი მოცინარობს, მარგალიტნო, მიახელთო,
სათის ტბიდგან ისარს ისვრის, ვინ გაუვლის ახლოს ველთო,
დალასვრავს და მძიმედ დაჭკოდს, ველს განანუკს დიახელთო
ღ ნეტართაო ჭქონდეს ეს გზათ, უვიცადი გაახელთო.

მიმიღო ცნობა, არ ძალმძის მეობა ჩემა ხელმქმნელმან;
ღ დამაზმან იმან

შემოსა ხელი, ითნო სახელი, იმისმან მგვანმან, უაწაწანამან.
აღსინა გული, წელულ და დგული, წყაღობიანმან მისმან შანამან
ღ თქმულია ძველად, ვინც იყო ხელად, ატრთუ და მოკვლას
ამისთანამან.

ხელმოწიგვკ, გული შენთანა პშული, წყალობიანად მომცემო

გონიერებისა

ნახად ვინ ირთვი, პირი მიირთვი სიკვდილდე მტკიცე შენთანა

სლებისა;

თუმცა რა გცოდეს, ვიყო შემტოდეს, შენგან წყალობით ნუ

შელხინების

რე გიმუხთლო ესე, ვიყოცა მკენესი, შენგანცა კიდე ვიყოცა

სხვეების.

მუზა ხალხი საქართველოში.

რადგანაც საქართველოს ისტორიულ წერილებში არ მოიპოვება არც ერთი ცნობა იმის შესახებ, თუ როგორ ვრცელდებოდა ჩვენში სელახობა, ანუ მუშა ხალხი როდის რა გვარ მდგომარეობაში იყო, ამის გამო მე შევეუდევი ამ გვარი ცნობების მოპოვებას და ამ უმად უკვე შეგვრბე მასალა, რომლის შეიძინადად გამოუენება მე თუ გერ შევიძელ — შემდეგში სხვა შიანც გამოიუენებს, და მით აღვიღად დასწერს რამეს იმის შესახებ, თუ რა მდგომარეობაში იყო წარსულ საუკუნეში საქართველოს მუშა ხალხი.

შეცნამეტე საუკუნე ისეთი დროა, როდესაც შეიძლება, ბევრი რამ ისეთი მასალები მოიძებნენ და დაბეჭდნენ, რომელნიც დროთა ვითარებისა და გარემოებისგან მიგარგულნი ყოფილან დღეს შეიძლება მოვიპოვოთ ისეთი მასალები, რომლებიც დიდათ გამოგვადგებან, როგორც საქართველოს სამოქალაქო და სამხედრო მდგომარეობის შესახებ, გერეთვე დაბალი ხალხის ისტორიისათვის, მის გონებითი განსწავლებისათვის და სხვ. მაგრამ ამ მასალებს შეგროვება, შემუშავება და შეკრება უნდა, რითაც შესაძლებელი იქნება ჩვენის ქვეყნის უმთავრესი საჭირო საისტორიო მხარეების გამოკვლევა. ამ გვარის ნაკლებუკვანების შესავსებლათ ჩვენთვის საჭიროა ყოველ-გვარი ცნობანი, როგორც შწერლობით, აგრეთვე ხეზირ-სიტყვაობით დაშთენილნი,

ეს იმიტომ, რომ თუ ახლა არა, როდესაც ხალხში დაჩნდნენ
 არიან მრავალნი ცნობანი როგორც ბატონ-უმობაზე, აგრეთვე
 მეფეებზე, მუშა ხალხზე და მწერლობაზე. შემდეგისთვის აღარ
 დარჩება რა და ჩვენს საგუარტომო ისტორიასაც შეჩება ის
 ნაკლულეკანება, რაც დღეს ეტყობა მას...

ეს არის ჩვენი გულის საკლავი და საწუხი. როდესაც კი
 გადავძლით „ქართლის ცხოვრებას“ და სხვა ისტორიულს წი-
 გნებს, ყველგან მეფეთა და სხვა ამგვართა პირთ ამბავი ბევრია,
 და შესახებ მუშა ხალხისა-კი სიტყვა არსად არის ნათქვამი. ამ
 გვარის სიღარიბით იმ ზომამდის არის ჩვენში ასული შეცდომა,
 რომ ზოგიერთ პირებს საქართველოს ერს ბატონ უმობა მამა-
 შვილობათ მიაჩნიათ და ქართულს მწერლობაშიც ისე ამტკიცებ-
 ბენ, რომ რუმას ჭეკად პატრონი და არა ბატონია, წოდება-
 თა მშობა, ერთობა და თანასწორობა იყოფო. რაც დრო გადის
 — მტკიცდება და ჩნდება ისეთი მასალები, რომლებიც ამტკიცებ-
 ბენ, რომ ჩვენ საღესს მშობაც, ერთობაც იშვიათათ ჭეკანია,
 და ყველა ის, რასაც დღეს მოიგონებენ და აგუთვნებენ მას.
 ამას ახლანდელი ჩვენი მდგომარეობაც ამტკიცებს. ჩვენი ის-
 ტორიის მწერლების უპირველესი მოვალეობაა, რომ მათი ყუ-
 რადღება პირ-და-პირ იმ კითხვებისკენ იყოს მიმყრობილი,
 რომლებიც უფრო საჭირო არიან, რომლებათაც უკრო სარ-
 გებლობას მოიტანენ და ჩვენს სხელს ცხოვრებასაც ნათელს
 მოჭეკენ. მაგრამ, ჩვენდა საუბედუროთ, ამას ჩვენი მწერლობა
 ზურგს აქცევს და არც კი ეხება ..

ევროპის გამოჩენილი და მსწავლული კაცების უპირველეს-
 მა ნაწილმა თავის ყურადღება ამ საგანს მიაქცია და დაიწყო
 წერა. დღესაც მთელს ევროპაში აღურიცხველი კითხვები იფუნ-
 დება, წიგნები იბეჭდება ამ საგნის შესახებ და რაც ძალი და

დონე აქვს, მეცადინეობენ — როგორც თეიამთ უბედურთ, გაჭირვებულთ მოძმეთ — მუშათ ცხოვრების გაუმჯობესონ. ჩვენში კი, სადაც მუშა ხალხის სიღარიბე, სამწუხაროდ დღე-დღეობით მატულობს, ყურს აჩავენ ათხოვეს, თითქო აჩავენ შეეხებოდეს. თუმცა ჩვენში ეს დამატებული და დამატევი სენი — მუშა ხალხის სიღატაკე ჯერ ისე არ გავრცელებულა, რომ ყოველ კაცს ადვილად შეეძლოს დანახვა და გაცნობა, მაგრამ თუ დავაკვირდებით და გავიფიქრობთ, — ჩვენშიაღ შვენიშნავთ იმ გვარ სურათს, რომელსაც ევროპაში თრიად ხშირნი არიან. ჩვენშიაღ დღე-დღეობით თითო-ორელა ოჯახებს იმსხვერპლებს ხელმე სიღარიბე, ამას არათუ მარტო მე ვამბობ, არამედ ეს აზრები გამოითქვა უ. ნიკოლაძისაგანაც 1871 წ. და უ. თურცულაძისაგანაც 1876 წ.

ეს ერთათ ერთი ნაკლულევენება არ არის ჩვენის მწერლობისა. ამ გვარი ათასი სხვა ნაკლულევენება აქვს და ერთი მათშიარის — უზირველისი არის ვითხვა შესახებ მუშა ხალხისა. ამ გვარი ვითხვების შემთხვევებელსი ევროპაში ასრით და ათასობით მოიძებნებიან და ჩვენში კი, საუბედურთ, იშვიათნი არიან. ჩვენ არც იმას გაუბედავთ. რომ აჩავენ იყვნენ, რომელთაც არ ესმოდეთ ამ ვითხვის სათუძველი, მაგრამ უბედურება იმაში მდგომარეობს, რომ იმათ თუმცა ესმით, მაგრამ მანც ზურგს უქცევენ ამას, თითქო ამ ვითხვებს-კი კავშირი არ ჰქონდეთ კრახების აღორძინებაში.

ჩვენი ზოგიერთი უბედური მწერლები ისეთი უძლურნი გამხდარან, რომ ყოველ იმ გვარ ცნობას, რაც კი ჩვენი ხალხის სიღარიბეს და გაჭირვებულს მდგომარეობას შეეხება, სხვა მნიშვნელობას აძლევენ და ამბობენ რომ ჩვენს მუშა ხალხ-

ში ისეთი გაჭირვება და სიღარიბე არ არის, როგორც თუით განათლებულს ევროპაშია.

მე, როგორც გამცნადელი და დაახლოვებით მცნობელი ყოველნაირი ხელოვნების, მდგომარეობისა მოვიყვან რამდენსამე ცნობას ჩვენი მუშა ხალხის ცხოვრებიდან, რომ ეგები ცოტათი მაინც არის, თუ ბევრათ არა, შეითხველის უურადლება მიიხერხოს როგორმე მუშა ხალხმა თვისკენ. თუმცა ჩვენს წერილებს ბევრი ნაკლებე განებს ექნებათ, მაგრამ მე იმედი მაქვს, რომ ამ გვარს ნაკლებე განებს ჩემ მიერ მოყვანილი ჭეშმარიტი ცნობები დაჭთვარავს, როგორც გამოთქვა ერთმა დიდ-მანაწალებელთაგანმა და მწერალმა ნ. ჩერნიშევსკიმ („Современникъ“ 1863 г.). გახუშტი სწერს თავის გეოგრაფიის წინასიტყვაობაში: „არა იქნების ისეთი რამ წიგნი, რომლისაგანაც სარკებლობა არ მოიძებნებოდეს.“ თანხმად ამისა, რაც უნდა ნაკლებე განებს გამოახნდეს ჩემს წერილს,—მაინც იმედი მაქვს, რომ უსარკებლათ არ დარჩება. ვითხვები, რომლებსაც მე ვკვები ჩემს წერილებში, არ არიან უბრალო ვითხვები. ესენი არიან—ისეთნი, რომლებსაც საჭიროა დიდათ განათლებულთ შერთაც მოჭვიდონ ხელი, მაგრამ ისიც უნდა ვიქონიოთ სასეში, რომ ამ გვარის ვითხვების დაწინაურება და შემუშავება მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი, როცა მასალებიც იქნება. მასალებისთვის საჭიროა, რომ ისეთი მწერლები იყვნენ, რომლებიც ცნობდნენ მუშა ხალხსა და მათს ცნობებსა სწერდნენ. აი მიტომ მე, როგორც მუშა ხალხში მეოფსა, აღზრდილსა და თითქმის ყველა ხელობაში გამცნდილსა, ადვილად შემეძლება, რომ გადავსტე შეითხველს ზოგიერთი ისეთი ცნობები, რომლებიც მისთვის უცნობი არიან. ბეხერი სწერს: „მუშა ხალხის ცხოვრების შესახებ ისე კარგათ ვერავინ რას დასწერს, როგორც შიგ მათში მეოფი და აღზრ-

დილია. ამას არამც თუ მარტო ბესერი, არამედ თვით ვარლ მარკსი, თერდინანდ ლასალი, პრუდონი და ფლერბასი ამტკიცებენ. მეც ეს მამუდვინებს ხმის ამოღებას შესახებ მუშა ხალხის საქართველოში.

ამ ბოლოს დროს საქართველოს უკუაა ქალაქებში, განსაკუთრებით ქ. თბილისში, ერთობ გამრავლდა სულთანის მუშა ხალხი. მოხუცებულ პირთაგან შეტყობილი მაქვს, რომ წინათ საქართველოში დურგლობისთანაო არც ერთი ხელობა არ ვრცელდებოდა თურმე ჩვენში. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც საქართველოს ძალიან ხშირად სწავედსენ და აღსრუბდენ გარემოთა მყოფი მტრები — სწარსულები, თათრები, ლეკები და სს.

დაუხსლავდა თუ არა ჩვენი ქვეყანა ევროპას, იქედგან დაიწყო აქ შემოსვლა სხვა-და-სხვა ხელოსნებმა და მათ შორის „სტალიარებმაც“; ამ გვარი მუშა ხელოსანი ხალხის შემოსვლას დიდის აღტაცებით მიჰყვებიან საქართველობა, განსაკუთრებით გლეხ-ვატობა, რომელსაც იმავე თავიდაგანვე თავისი ცხოვრების წუთები გამწარებული ჰქონდენ. — დიდის სიხარულით მიჰყვანდათ ხოლმე მათთან თავიანთი პაწია შვილები შავირდებათ, რომ ეგები ხელობა ისწავლანო... საქართველოს დაიღ ხალხს გული ძალიან მიერის მუშაობისაკენ და სხვა და სხვა ნაირი ხელოსნობისაკენ. ქართველ გლეხ-ვატობას რაღაც ნაირი განსაკუთრებული შესედულობა ჰქონია ხელოსნობაზე და დღესაც იგივე შესედულობა აქვს, რასაც ამტკიცებენ ახლანდელი მისი ცხოვრების სურათები.

რუსების შემოსვლის წინათაც ყოფილან ჩვენში „სტალიარები“, მაგრამ იმათ უფრო დურგლის საქმეები უკეთებიათ. ეს, რასაკვირველია, იმიტომ, რომ იმ დროში საქართველოს

ხალხში სახლას მ.ასაწყობი ნიუტები, ანუ მებელი, ისეთ საჭი-
 რობას ან შეადგენდა, როგორც დღეს. მეთვრამეტე საუკუნის
 დასასრულს-გი, რაკი ევროპიული ცხოვრება შემავიდა ჩვენში,
 რასაკვირველია ამ ცხოვრების მიმადგენი შეუდგენ თავიანთი
 ცხოვრების გაუმჯობესობას და იმ რიგით წაუყანას, როგორც
 ევროპაში. მათ სურდათ, რომ ყოველისთვის, თავიანთ შინაგან
 სახლის მონაწილეებისა ისე მოეწყოთ, ისე გაემშვიდობებინათ
 და გაელაზნათანებინათ, როგორც იმათი ცხოვრება
 მოათხოვდა. მათ საჭიროთ შერაცხეს ჭქანოდან ბევრ ნაირი ნა-
 წარმოები და იმათ-შორის „მებელებიც“. ამათ მათ აღმოა-
 წინეს მაშინდელს „სტალრებს“ საქმე და მუშაობა. მაგრამ,
 უნდა მოგახსენოთ, ამ გვარნი განათლებულნი პირნი საქართვე-
 ლში ერთობ ცოტანი იყვნენ: ისინი, რომლებიც სმარობდნენ
 ესტალრებისა ნაწარმოებს, იყვნენ უფრო სამეფოს წარმომად-
 გებელნი პირნი, ანუ უმაღლეს პირთ შვილები. სხვა წოდების
 ხალხში ვაცს ვერ ნახავდით, რომ იმას „სტალრის“ ნაწარმოები
 რამე ნიუთი სახლში სახმარებლათ მიღებული ჭქანიყოს.

— ი ა — ბ ე

(გავრძელება იქნება)

8. 1-7.
 (თავისთავად)

* * *

(ჰიუგოდგან)

ერმა თავისთვის დუღუნებს, აგერ დედან ჭხდება სული,
ჭმუთათავს, ჭმინავს ხამუშ-ხამუშ ლოგინზე შეწუხებული;
ერთათ ისმის მწკავი, ტბილი ხმები ერთათ არეული:
ერმის ტიკტიკი და სნეულის ოხვრა, ბოდვა წარეული...

—

ჰერ შენ მხოლოდ წლის ხარ ხუთის, — შენ უმანგო მანწინავ!...
გონებ, მგონად გაზაფხულის შენ ბუნებამ გაგანინა,
ტბილ დიდინით გულს გვითბობდე, თამაშობდე ფანჯრის წინა...
შენს გვერთ წუხელ გლახ დედა-შენს აქუშებდა, არ ეძინა...

—

აჭა დედაც მიიტვალა, მტკერი მტვრადვე მოეგება...
ერმა კიდევ თავისთვის ჭკალბის, გლოვისა რა გაეგება!...
ჭმუნვა ეველას შედეგია, მაგრამ სწორად არ ერგება,
მხოლოდ რტოთა მოწიფულთა არგუნებს ხოლმე განგება.

პარდავან

1878 წ.

ზარზანდელი «კლასიკური სისულელე»
და სხვა რაღაცაები
წლებადელ ზარზანდი.

ჩვენ მკითხველებს კარგად უცნობიათ — თუ რა თავი გან-
წირვით «მრამის» ეგრედ წოდებული კრიტიკოსი, უ. ბოსლე-
ველი ეძებს სხვა და სხვა ავითხვითი და გაკვირვებითი ნიშნებს,
რომ მასალა იშოვნოს და საზოგადოებას თავზე დააბურთოს
რომელიმე უშკელებელი თეატრი, ანუ „კრიტიკული მიმო-
ხილვა“. ბოსლეველისთვის საკმაოა ერთი ავითხვითი ნიშანია,
რომ მან ზედიზედ სამი თეატრი დასწეროს, სხვები დალახი-
ლას და თავის თავი იქოს. რა ქნას საწყაღმა! იმ ერთი სულე-
დი აზნაურისა არ იყოს, თუ სხვები არ მაქებენ, მე მაინც ვი-
ქებ ჩემ თავსა. ასე მოსდის ბოსლეველსაც. საკვირველი კრი-
ტიკოსია ეს ბოსლეველი. ისე კალამს არ აიღებს ხელში, რომ
თავის მივრისკობიული „მე“ იალბუხის წვერზე არ შეისრო-
ლოს. ჭკუა-გონების ქანქარს ხომ უკვლას ისე ურიგებს, თით-
ქო მამის ვუარის ღავაშია...

შარშან, ჩვენმა თანამშრომელმა, უ. ჭრელაშვილმა ამ
მშვიდ კრიტიკოსს ავითხვითი ნიშანია მიაწოდა, რასაკვირველია,
შეზარალების გამო და მადლის გულისათვის. ბოსლეველსაც მე-
ტი არა უნდოდა რა. უბრალო მესტირესავით თავის «საუბარში»
უურნაღს «იმედზე» დაიწყო ღანძლვა-განება. მთლად «იმედი»
სწეულების დაზარებითაა, მისი მწერლები — გიჟები, სულელები

ბიო. მაშინდელ «იმედში» დაბეჭდილი იყო ჩვენი თანამშრომელი ნ. ხიზანოვის ჩვენი გლეხ-კაცობა და ახალი სამართალი ამ ახალ სნეულს ეგონება მოშლიათ, «ტვინი განურყვინათ», «ბოდავსო» და სხ.—ასე დაჯილდოვა ებანუა მესტიურემ ჩვენი საწყალი მწერალი. რას იზავდა ეს უკანასკნელი? გაჩუმების მეტი საღსარი არა ჰქონდა რა და კიდევ გაჩუმდა. როდესაც მწერალის განვითარება იქამდისინ არ აღწევს, რომ მან კრიტიკოსთან და ვინტოობა ერთმანეთიდან გააჩიოს, მაშინ რაც უნდა გაგვანძლოს უნდა გაჩუმდე — ამას ითხოვს, სხვათა-შორის, პატრიარქობაც. ბოხლეველს იქვე შეეტყუა — თუ რა ხასიათის მწერალი ბრძანდება... გაჩუმება საჭირო იყო.

რას ამოხბდა ეს „იმედის“ ახალი სნეული? ყველაფერ იმას, რასაც შემდეგში «შრომა» ქადაგებდა თავის მოწინავე წერილებში. სხვათა შორის, «ახალი სამართლის» ავტორი იმას ამტკიცებდა, რომ ახალმა კანონებმა ვერ დაიმსახურეს გლეხ-კაცობის თანაგრძობობა და ბევრჯერ იგი გლეხ-კაცობა მდივან-ბეგობას ამჯობინებს ახალ სამართალს. (აქ უნდა შევნიშნათ ერთი ლიტერატურული მიქარვა უ. ბოხლეველისა თავის პასუხში — ეს პასუხი მიმართა ჭონს — ბოხლეველმა გამოსთქვა, ვითომც ჩვენი თანამშრომელი თანაუგრძობობს მდივან-ბეგებს. ჩვენი თანამშრომელი კი აი რას ამოხბდა: „ბევრჯერ ხალხი ამ კარად აცხადებს — ამას ვი მეითხველი ძნელად დაიჯერებს — რომ მდივან-ბეგობა სჯობდა ახალ სამართალს“). სხვათა შორის, ამის მიზნით ისიც არის, რომ ხალხი მომზადებული არ იყო რეფორმისათვის, ახალი კანონებისათვის. ყოვლად მახვილმა და ბრძენმა ბოხლეველმა ამ აზრს კლასიკური სისულელე უწოდა და თავისი კრიტიკული შრომა «შრომაში» ამ სიტყვებით დაავკვირვინა: „ჯერ აბა ყური დაუგდეთ ამ კლასიკურ სი-

სულელესაც: ხალხი ჯერ უნდა მოამზადო და მერე შემოიღო მის ცხოვრებაში ახალი წესებიო, რეფორმებიო⁴.

ჟერ ერთი წელიწადიც არ გასულა და „შრომა“ შარშანდელი „იმედის“ კლასიკურ სისულელეს იმეორებს. რომ ცილი არ შემოგვწამონ, აი ნამდვილი სიტყვებიც: „თუმცა მაშინ, როცა პირველად ჩვენში რუსეთის შმართველობა შემოვიდა, ხალხი ჯერ იტანდა ზასედატლების და უჩასტკის ნახალნიკების (ხურც შრომას გაუწერებით ქართული ენის ცოდნაზე!) ბოროტ-მოქმედებას, მაგრამ რადგანაც ესენი უფრო ხშირად ადგილობრივი მცხოვრებთაგანი იყვნენ და ხალხს მათი ენა ესმდათ, ამასათვის ხალხი კიდევ ისე არ იყო შევიწროებული, როგორც შემდეგში. მერე შემოვიდა რუსის ჩინოვნიკობა და რუსულად საქმის წარმოება; ამას მოჰყვა ახალი რეფორმა და ადვოკატების გაუმადღრება. ამ ნაირმა უეცარმა ცვლილებამ ხალხს თავს ზარი დასცა, რადგანაც ჩვენი ქვეყანა ჯერ კიდევ არ იყო მომზადებული ახლის ცხოვრებისათვის; მისი ჩვეულება და ხასიათი სულ სხვა კანონებს თხოულობდა და მას კი მოულოდნელად ზედი-ზედ მოაყენეს, ვინ იცის ვისთვის შეზავებული კანონები“ („შრომა“ 1883 წ. № 5, მოწინავე სტატიას). სრული ჭეშმარიტებაა. რეფორმისათვის საჭიროა მომზადება და ეს მომზადება კიდევ სხვა-და-სხვა ნაირი უნდა იყოს. მაგრამ ეს ხომ ჩვენთვის აქ საჭირო არ არის. ჩვენ იმას ვეკითხებით „შრომას“—მაშ რისთვის გალანძღა მან ბოსლეველის პირით „იმედი“? რა არის ნამდვილი მიზეზი ამ გალანძღვისა? ორში ერთი: ან იგი „შრომა“ შარშან კლასიკურად გამოასულელებული იყო, ან არა და—ესლა ისიც „კლასიკურ სისულელეს“ უღვიარებს თავის მკითხველებს. სხვა და-

სკვნა შეუძლებელია თუნდაც ისეთი ლიტერატურული ღონისძიება-
 რაღასთვის, როგორც ნამდვილად „შრომა-ბმანდებს“
 აი ასე ცუდია, ჩემო მკითხველო, როდესაც ასეთ გვანს,
 როგორც ჩვენი ახალი ჩინაღდანი ბოსლექელია, წადილი აქვს
 უველგან თავი იჩინოს, უველა სავანს და კითხვას მისწვდეს. გა-
 ნა სხვა ახალ-გაზდა მწერალი იკადრებს იმას, რასაც კადრუ-
 ლობს ბოსლექელი? იმავე „შრომის“ ნომერში თავი ამოუყვია იმა-
 ვე ბოსლექელს, „დროებას“ და „იმედს“ ღანძღავს*) მიტომ, რომ
 იგი არ იწამეს უ მათაშვილის კრიტიკულსათ. უველამ აშკარად
 დაინახა, რომ ბოსლექელმა მათაშვილის წერილს ვერც თავი გა-
 უგო და ვერც ბოლო, მან იგი წერნელია დაჭიკუნა, დაძარღვა
 ხსანამივით. ჭრულაშვილს კი ჩასცივებია — რისთვის ამბობ მკა-
 სო კაცო, მამ მართალი არ გითხრან? განა სასაცილო არ
 არის, რომ მათაშვილს ფინტოესე ელაპარაკებინ? საწყალი მათა-
 შვილი! იმას პარკველად ესმის ფინტოს, ღასაღის, მარკსის სა-
 ხელი! იმასაც რომ უმატებს: „სასაცილო მდგომარეობაშია მათა-
 შვილი“. თქვენ, თქვენ ბოსლექელო, ბრძანდებით სასაცილო
 მდგომარეობაში და არა მათაშვილი. ახა კარგათ დაფიქრდით...
 მათაშვილი სკოლის, პრინციპის კაცია, იგი კითხვაზე იერიშით
 მივიდა, ВЗЯТЬ БЫКА ЗА РОГА, როგორც რუსები იტყვიან. ბო-
 სლექელი კი, ჯაგლაკი მხედარივით, იერიშით მისვლას თავიდ-
 გან იცილებს და ბრძოლის სიმაგრეს გარშემო უვლის. საწყალი
 ლიტერატურული ფარვანა! თანაც რომ თავს იქებს — ჩვენ ყო-
 ველთვის ასე და ასე ვიქტევიითო. რა საჭიროა თავის ქება.
 სახარე ხბოსა სასკორავით იცნობენო, გლესური ანდაზა. უვე-

*) „დროებაში“ ამ გაღანძღვისათვის „საკენკი“ დაუყარა „შრო-
 მის“. ეს ჩვენი ორიოდ სიტყვაც „საკენკია“ და არა სხვა რამე.

ლანი კარკათ ვხედავთ — თუ როგორ იქცევიან. განმარტება მე-
ტია და მარტო გასეთში ადგილს იჭეკს... თითქმის მკითხველ-
ლი სასწრაფოდების პატივისცემა გაქვთ!...

ჩვენ ვიცით — თუ რა დიდს მასალას ვაძლევთ ხელში უ.
ბოსლევებს, ამ მშვიერ კრიტიკასს, ვიცით ეგერეთვე, რომ ის
თავისებურათ შეგვამოებს უკრიტიკულ მიმოხილვებში. სხვა რამ
გვითხარით, თორემ მან ჩვენი უური დიდი ხანია შესწავია ლი-
ტერატურულ კინტოლბას. —

«Еще одно кинтойское сказанье
И летопись окончена твоя!»

ურბნელი.

თებერვალი.

1911
R. 101
101
101
101
101

თბილისის
საბჭოთაო
ბიბლიოთეკა

განცხადება.

ОБЪ ИЗДАНИИ
ВЪ 1883 ГОДУ
ВЪ Г. ТИФЛИСѢ

ЕЖЕНЕДЕЛЬНАГО ЮРИДИЧЕСКАГО ЖУРНАЛА

„ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ“
(ГОДЪ ТРЕТІЙ).

Журналъ, какъ и прежде, выходитъ по Четвергамъ, въ размѣрѣ отъ 1 до 2 печатныхъ листовъ текста, кромѣ приложений, по прежней программѣ, въ объемъ которой входятъ статьи по всѣмъ вопросамъ, вытекающимъ изъ теоріи и практики права и судопроизводства, перечень, изложеніе и обсужденіе важнѣйшихъ распоряженій и узаконеній правительства, краткіе отчеты (а въ случаяхъ важныхъ стенографическіе) о выдающихся судебныхъ дѣлахъ, особенно о важныхъ гражданскія рѣшенія, случаи изъ судебной жизни и практики (разныя извѣстія), корреспонденціи юридическаго содержания, городская хроника, перечень новыхъ книгъ юридическаго содержания и обзоръ печати, тезисы, кассационныхъ рѣшеній правительствующаго сената и Тифлисской судной палаты, судебный указатель, и пр.

Редакція журнала—Тифлисъ, Давидовская ул., д. Кананова.

Администрація (для приѣма подписки, объявленій и розничной продажи)—Тифлисъ, Сололакекая ул., д. Меликова.

Подписная цѣна на журналъ, съ доставкою и пересылкою: на годъ—10 р., на 9 мѣс.—8 р. 20 к., на 6 мѣс.—6 р., на 3 мѣс.—3 р. 20 к. и на 1 мѣс.—1 р. 20 к.

Разсрочка въ платежѣ денегъ допускается— для годовыхъ подписчиковъ: при подпискѣ 4 р. и въ февралѣ и мартѣ по 3 р., и для полугодовыхъ: при подпискѣ 3 р., и чрезъ мѣсяць еще 3 р.

Подписаться можно съ 1-го числа каждаго мѣсяца и не далѣе конца года.— Отдѣльные номера по 25 к.—Объявленія, казенныя и частныя, по таксѣ за занимаемое мѣсто.—Кромѣ администраціи журнала, подписка и объявленія принимаются въ Москвѣ и С.-Петербургѣ въ книжныхъ магазинахъ П. П. Анисимова.

Издат. А. С. Френкель

Редак. А. В. Степановъ

(Присяжный поверенный)

